

SÖZLEŞMENİN UYARLANMASINDA SONRADAN DEĞİŞEN ŞARTLAR VE ÖNGÖRÜLEMEZLİK İLKESİ

(Changing Conditions in the Adaption of the Contract and the Principle of Unpredictability)

Ar. Gör. Ümmühan KAYA*

ÖZET

Sözleşmeler hukukuna hâkim olan en önemli ilkelerden biri ahde vefa ilkesidir. Bu ilkeye göre sözleşmenin tarafları her durumda sözleşmeye riayet etmeli, ona sadık kalmalıdır. Bu ilkenin sınırını ise sözleşmenin değişen şartlara uyarlanması oluşturur. Sözleşmenin kurulduğu andaki şartlar sonradan esaslı olarak değişirse taraflar sözleşmenin uyarlanmasını talep edebilirler. Uyarlamanın söz konusu olabilmesi için en önemli şartlardan bir diğeri de bu değişikliğin öngörülemez olmasıdır. Sözleşmenin uyarlanması taraflar arasındaki sözleşme ilişkisinin olduğu ayakta tutulması esasına dayanır.

Anahtar kelimeler: Sözleşmenin Uyarlanması, Öngörülemezlik İlkesi, Değişen Şartlar, Clausula Rebus Sic Stantibus, Ahde Vefa İlkesi.

Abstract

Pacta sunt servanda is one of the most important principles which predominate law of contracts. According to this principle contracting parties should in any case conform to the contract, should abide by it. Rebus sic Stantibus constitute the boundary of this principle. If conditions at the moment of signing of the contract afterwards essentially change parties may claim the contract's adaption. Apart from this, the unpredictable qualification of the change is one of the most important clause to be able to discuss about adaption. Adaption of contract is based on the basis of sustaining the contractual relationship between parties as far as possible.

Keywords: Adaption of Contract, The Principle of Unpredictability, Changing Conditions, Clausula Rebus Sic Stantibus, Pacta Sunt Servanda.

* Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Hukuk Fakültesi Medeni Hukuk Anabilim Dalı.

GİRİŞ

Sözleşme özgürlüğü ilkesi uyarınca taraflar sözleşmenin içeriğini diledikleri gibi belirleyebilirler. Serbestçe belirlenen sözleşme (sinallagmatik sözleşmeler) hükümlerinin taraflar arasında edim-karşı edime¹ ilişkin bir denge unsurunu barındırdığı kabul edilir². Bu ilke beraberinde tamamlayıcısı olan ahde vefa ilkesini (pacta sunt servanda) getirmektedir. Hukuki güvenliği sağlamak amacıyla taraflarca belirlenmiş sözleşme hükümlerine tarafların bağlı kalması beklenir³. Ancak, bazen sözleşmenin

¹ Serbest piyasa ekonomisinin hâkim olduğu Alman, İsviçre ve Türk hukuk sistemlerinde sözleşmenin taraflarından birinin diğerine nazaran daha fazla yükümlülük altına girmesi yasaklanmış değildir. Yani bu sistemlerde edim ve karşı edimin birbirine eşit olması zarureti söz konusu olmaz. Tarafların sözleşme özgürlüğü ilkesi uyarınca belirledikleri bedel, adil ve doğru bedeldir (BUZ, Vedat; “*Gabin Halinde Edimler Arasındaki Aşırı Oransızlığın Giderilerek Sözleşmenin Ayakta Tutulması*”, **BATİDER**, C. XIX, S. 4, 1998, s. 59, 60).

² CASHIN-RITAINE, Eleanor; “*Emprevizyon, Hardship ve İşlem Temelinin Çökmesi: Pacta Sunt Servanda ve Alman-Fransız Hukuki İlişkilerinde Sözleşmelerin Uyarlanmasına Giden Yollar*”, Çev. Başak Baysal, **İÜHFİM**, C. 63, S. 1-2, 2005, s. 324; TEICHMANN, Arndt (Bearbeitet von GSELL, Beate/GRÖSCHLER, Peter); **Bürgerliches Gesetzbuch Schuldrecht Band 5/1a: § 311, 311a-c, 313, 314**, 13. Aufl., Stuttgart 2014, § 313 N. 3; SEROZAN, Rona; “*Karşılıklı Sözleşmelerde Baştan Dayatılmış veya Sonradan Oluşmuş Edimler Arası Dengesizliğin Uyarlama Yoluyla Düzeltilmesi*”, **M. Kemal OĞUZMAN'ın Anısına Armağan**, İstanbul 2000, s. 1013; EREN, Fikret; **6098 Sayılı Borçlar Kanununa Göre Hazırlanmış Borçlar Hukuku Genel Hükümler**, 18. Baskı, Ankara 2015, s. 298; ARAT, Ayşe; **Sözleşmenin Değişen Şartlara Uyarlanması**, Ankara 2006, s. 29.

³ LARENZ, Karl; **Geschäftsgrundlage und Vertragserfüllung**, 3. Aufl., München und Berlin 1963, s. 161; BISCHOFF, Jacques; **Vertagsrisiko und Clausula Rebus Sic Stantibus**, Zürich 1983, s. 7-8; LEMBKE, Gerd; **Vorhersehbarkeit und Geschäftsgrundlage: Eine Untersuchung über die Bedeutung der Vorhersehbarkeit und der Erkennbarkeit für den Rechtsbehelf des Fehlens oder Wegfalls der Geschäftsgrundlage**, Duisburg 1991, s. 101; TEICHMANN/GSELL/GRÖSCHLER, § 313, N. 1; THILO, Emile; “*Laesio Enormis ve Clausula Rebus Sic Stantibus ile Bir Para Borcunda Mücbir Sebep Hakkında Not*”, Çev. Bülent N. Esen, **İÜHFİM**, C. 1, S. 3, 1935, s. 346; TUNÇOMAĞ, Kenan; “*Alman Hukukunda Borcun İfasında Aşırı Güçlük (Muamelenin Temeli) ile İlgili Objektif Görüşler*”, **İÜHFİM**, C. 32, S. 2-4, 1966, s. 885; EREN, s. 481-482; KAPLAN, İbrahim; **Hâkimin Sözleşmeye Müdahalesi**, 2. Baskı, Ankara 2007, s. 117; BAYSAL, Başak; **Sözleşmenin Uyarlanması**, İstanbul 2009, s. 5; TOPUZ, Seçkin; **Türk-İsviçre ve Alman Borçlar Hukukunda Denge Bozulması ve İfa Güçlüğü Durumlarında Sözleşmeye Müdahale**, Ankara 2009, s. 64, 65; İMRE, Zahit; “*Türk Medeni Hukukuna Göre Hâkimin İktisadi Meseleler Karşısında Durumu*”, **K. Fikret Arık'a Armağan**, Ankara 1973, s. 187; BAYGIN, Cem; **Yabancı Para Üzerinden Borçlanmalar ve Hukuki Sonuçları**, İstanbul 1997, s. 137, 138; SELİÇİ, Özer; **Borçlar Kanununa Göre Sözleşmeden Doğan Sürekli Borç İlişkilerinin Sona Ermesi**, İstanbul 1976, s. 196; TEZCAN, Mehmet; **Clausula Rebus Sic Stantibus İlkesi ve Sözleşmenin Değişen Koşullara Uyarlanması**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2004, s. 5; ARAT, s. 51. Sözleşme ilişkisinin sonucunda taraflar bu sözleşmeden bir yarar elde etmeyi umar, ancak zarar ihtimali de her koşulda göz önünde bulundurulmalıdır. Sözleşmenin ifasında değişik etkenler sonucu taraflardan biri zarara uğrarsa bu taraf sözleşmeyle bağlı kalmak istemediğini ileri süremez, ahde vefa ilkesi uyarınca zarara da uğrarsa bu ilişkiyi devam ettirmek zorundadır (GÜRİSOY, Kemal Tahir; **Hususi Hukukta Clausula Rebus Sic Stantibus (Emprevizyon Nazariyesi)**, Ankara 1950, s. 90; OFTINGER, Karl; “*Cari Akitlerin Temellerinde Buhran İcabı Tahavvül (Clausula Rebus Sic Stantibus Hakkında)*”, Çev. Bülent Davran, **İÜHFİM**, C. 8,

kurulduğu sıradaki şartlar ilerleyen zamanlarda öyle değişir ki artık borçludan edimini ifa etmesini beklemek, sözleşme adaletine (dolayısıyla dürüstlük kuralına) aykırılık teşkil eder⁴. Bu durumda, bir yanda her ne olursa olsun sözleşmeye sadık kalmayı gerektiren ahde vefa ilkesi yer alırken diğer yanda ise değişen şartlar neticesinde taraf edimleri arasındaki adillik ölçüsünün kaybolması söz konusudur. Birbirine aykırı görünen bu iki ilke sözleşmenin değişen şartlara uyarlanması yoluyla bağdaştırılabilir⁵. Bir başka perspektiften düşünüldüğünde, sözleşmenin uyarlanması ve sözleşmeye güven ilkeleri birbirini bertaraf eden ilkeler değildir. Zira tarafların değişen şartlar karşısında yerine getirmek durumunda kaldıkları yükümlülük, sözleşmeye güvenerek planladıkları ve üstlendikleri yükümlülükten önemli ölçüde farklılık arz ettiğinden burada sözleşmeye güven ilkesi de anlamını yitirmektedir⁶.

Nihayetinde sözleşmenin uyarlanması, imkânsızlık söz konusu olmadığı müddetçe geçerliliğini sürdüren sözleşme ilişkisinin, imkânsızlık boyutuna ulaşmadan önce hakkaniyetin gerektirdiği durumlarda (borçludan borcun ifasının dürüstlük

S. 3-4, 1942, s. 612; ERZURUMLUOĞLU, Erzan; **Türk-İsviçre Borçlar Hukuku Sistemine Göre Borçluya Yüklenemeyen Nedenlerden Dolayı Edimin Yerine Getirilememesi**, Ankara 1970, s. 68).

- ⁴ OERTMANN, Paul; **Die Geschäftsgrundlage**, Leipzig 1921, s. 138; TEKİNAY, Selahattin Sulhi; AKMAN, Sermet; BURCUOĞLU, Haluk; ALTOP, Atilla; **Borçlar Hukuku Genel Hükümler**, 7. Baskı, İstanbul 1993, s. 368; EREN, s. 481; OĞUZMAN, Kemal; ÖZ, Turgut; **Borçlar Hukuku Genel Hükümler**, 12. Baskı, C. I, İstanbul 2014, s. 203, 580-581; KAPLAN, s. 117-119; SEROZAN, **Edimler Arası Dengesizlik**, s. 1014-1018; TUNÇOMAĞ, **Aşırı Güçlük**, s. 885; GÜLEKLİ, Yeşim; “*Aşırı İfa Güçlüğü ve Alacaklının Tasavvurunun Boşa Çıkması Halinde İşlem Temelinin Çökmesi Öğretisi*”, **İÜMHAD**, C. 15, S. 18, 1989-1990, s. 43; SCHWARZ, Andreas B.; “*Harbin Hususi Akitler Üzerindeki Tesiri*”, Çev. Hikmet Belbez, **Adliye Dergisi**, S. 2, 1944, s. 190; AKMAN, Sermet; “*Karşılaştırmalı olarak Alman ve İsviçre-Türk Hukuklarında Yüksek Oranlı Enflasyonun Para Borçlarına Etkisi ve Bu Konudaki Yargısal Kararlar*”, **İBD**, C. 63, S. 10-12, 1989, s. 626; DOĞANAY, İsmail; “*Sözleşme Yapıldıktan Sonra Devalüasyon Sebebiyle Para Değerinde Meydana Gelen Büyük Değişiklikler, Akdin Yerine Getirilmesine Mani Olur mu?*”, **Yargıtay Dergisi**, C. I, S. 4, 1975, s. 27; DURAL, Mustafa; **Borçlunun Sorumlu Olmadığı Sonraki İmkânsızlık (BK 117)**, İstanbul 1976, s. 29; TEZCAN, s. 7.
- ⁵ BAYGIN, s. 138; SEROZAN, Rona; **Borçlar Hukuku Genel Bölüm: İfa, İfa Engelleri, Haksız Zenginleşme**, C. III, İstanbul 2009, s. 264; DOĞANAY, s. 31-32; ATABEK, Reşat; “*Uzun Süreli Sözleşmelerde Yeni Durumlara Uyum*”, **BATİDER**, C. XII, S. 4, 1984, s. 89; ERZURUMLUOĞLU, s. 53; TEZCAN, s. 7. Y. 3. HD., 30.05.2012 T., 2012/8973 E., 2012/13817 K. sayılı karara göre; “*Gerçekten de, sözleşmeye bağlılık ilkesi, hukuki güvenlik, doğruluk, dürüstlük kuralının bir gereği olarak sözleşme hukukunun temel ilkesini oluşturmaktadır. Ancak bu ilke özel hukukun diğer ilkeleriyle sınırlandırılmıştır. Sözleşme yapıldığında karşılıklı edimler arasında mevcut olan denge sonradan şartların olağanüstü değişmesiyle büyük ölçüde taraflardan biri aleyhine katlanılamayacak şekilde bozulabilir. İşte bu durumda sözleşmeye bağlılık ve sözleşme adaleti ilkeleri arasında bir çelişki hasıl olur ve artık bu ilkeye sıkı sıkıya bağlı kalmak adalet, hakkaniyet ve objektif hüsnüniyet kaidelerine aykırı bir durum yaratır hale gelir. Hukukta bu zıtlık (Clausula Rebus Sic Stantibus-Beklenemeyen Hal Şartı- sözleşmenin değişen şartlara uydurulması) ilkesi ile giderilmeye çalışılmaktadır.*” (**Yargıtay Kararları Dergisi**, C. 38, S. 10, Ekim 2012, s. 1892-1893.)
- ⁶ TEICHMANN/GSELL/GRÖSCHLER, § 313, N. 3.

kuralına göre beklenemeyeceği) da sona erebileceği veya değişikliğe uğrayabileceği esasına dayanır⁷.

Taraflarca belirlenen sözleşme hükümlerinde sonradan değişen şartlara yönelik bir uyarlama hükmü varsa yahut kanunda özel olarak o sözleşmenin uyarlanması düzenlenmişse bu halde yapılacak uyarlama gerçek anlamda bir uyarlama değildir. Zira hâkim burada ya sözleşmede ya da kanunda öngörülen hükmü uygulamaktadır⁸. Örneğin savaş halinde sözleşmenin sona ereceği kararlaştırılmışsa görünürde bir uyarlama probleminden bahsedilemez. Ancak gerek sözleşmede gerek kanunda uyarlamaya ilişkin bir düzenleme bulunmuyorsa bu durumda değişen şartların sözleşmeye etki edip edemeyeceği, etki edecekse hangi şartların sözleşmenin uyarlanması sonucunu doğuracağı hususları problemin temelini oluşturmaktadır.

II. İşlem Temeli Öğretisi

Sözleşmenin değişen şartlara uyarlanması sorunu Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra Alman mahkeme kararlarına konu olmuştur. Değişen şartların sözleşmeye etkisinde ilk olarak, sözleşmenin kurulmasından sonra mevcut şartlar önemli ölçüde değişmişse bu durumda taraflar sözleşmeyle bağlı olmamalıdır, fikri ortaya atılmıştır. Clausula Rebus Sic Stantibus adıyla anılan bu teoriye göre sözleşmeler, kuruluş sırasındaki şartların büyük ölçüde değişmemiş olması örtülü şartına bağlı olarak geçerliliğini sürdürür. Şartlar önemli ölçüde değişmişse sözleşmenin aynı şartlarda uygulanmasından bahsedilemez⁹. Ancak bu teori Alman mahkemeleri tarafından kural olarak kabul edilmemiştir¹⁰. Birinci Dünya Savaşı ve sonrasındaki ekonomik kriz nedeniyle sözleşme ilişkilerindeki dengenin alt üst olmasına da göz yumamayan Alman mahkemeleri ilk önce iktisadi imkânsızlık (wirtschaftliche Unmöglichkeit) kavramını esas alarak çözüm bulmaya çalışmıştır¹¹. 1922 yılından itibaren ise sözleş-

⁷ SCHWARZ, s. 193; GÖZÜBÜYÜK, Abdullah Pulat; **Hukuki Mesuliyet Bakımından Mücbir Sebepler ve Beklenmeyen Haller**, Ankara 1977, s. 169; ARAT, s. 29.

⁸ EREN, s. 482 vd.

⁹ GÖRK, Stefan; **Deutsche Einheit und Wegfall der Geschäftsgrundlage**, München 1995, s. 6-7, 9-10; LEMBKE, s. 60; SARIAL, Enis; "Beklenmeyen Halin Sözleşmeye Etkisi II", **Yargı Dergisi**, Nisan 1980, s. 25; BISCHOFF, s. 109; TEICHMANN/GSELL/GRÖSCHLER, § 313, N. 5; LARENZ, s. 11; İMRE, s. 188; von TUHR, Andreas; **Borçlar Hukukunun Umumi Kısımı**, Çev. Cevat Edege, C. II, İstanbul 1953, s. 692; DURAL, s. 29; TUNÇOMAÇ, **Aşırı Güçlük**, s. 888-889; TEKİNAY/AKMAN/BURCUOĞLU/ALTOP, s. 1005; SCHWARZ, s. 190; EREN, s. 481; AKYOL, Şener; **Dürüstlük Kuralı ve Hakkın Kötüye Kullanılması Yasası**, 2. Baskı, İstanbul 2006, s. 85; OFTINGER, s. 616; ERZURUMLUOĞLU, s. 54; OĞUZMAN/ÖZ, s. 203; DOĞANAY, s. 30; ARAT, s. 52-54; GÜLEKLİ; s. 54-55; GÖZÜBÜYÜK, s. 169; TEZCAN, s. 12-14; ERMAN, s. 33.

¹⁰ RGZ 21, 178-180, U.v. 19.06.1888; TEICHMANN/GSELL/GRÖSCHLER, § 313, N. 23; GÖRK, s. 7; DURAL, s. 50.

¹¹ RGZ 98, 18-22, U.v. 02.12.1919; KRÜGER, Wolfgang; **Münchener Kommentar zum Bür-**

menin kurulmasından sonra değişen şartların sebep olduğu uyumsuzluklarda Alman hukukçu Oertmann tarafından geliştirilen işlem temeli kavramına yer verilmiştir¹². İşlem temeli (Geschäftsgrundlage), “sözleşmenin asıl içeriğine dâhil olmamakla birlikte sözleşmenin kurulması aşamasında ortaya çıkan ve işlem iradesinin dayanağı olan belirli koşulların varlığına veya gelecekte ortaya çıkmalarına ilişkin ortak tasavvurlar” olarak tanımlanmaktadır¹³. Sözleşmenin temelini oluşturan unsurlar, sonradan ortaya çıkan esaslı değişiklikler nedeniyle taraflardan biri için artık katlanılamaz şekilde bozulmuşsa yahut ortadan kalkmışsa bu durumda işlem temelini çökmesinden bahsedilir¹⁴.

gerlichen Gesetzbuch: Band 2-Schuldrecht Allgemeiner Teil §§ 241-432, 6. Aufl., München 2012, § 313, N. 2; LARENZ, s. 1, 54; TEICHMANN/GSELL/GRÖSCHLER, § 313, N. 23; GÖRK, s. 10; TUNÇOMAĞ, Kenan; “Borcun İfasında Aşırı Güçlük ve Alman Yargıtayı”, **İÜMHAD**, C. I, S. 1, 1967, s. 87-108; ARAT, s. 26; TEZCAN, s. 19-20; DURAL, s. 50-51.

¹² Münchener Kommentar/KRÜGER, § 313, N. 22; TEICHMANN/GSELL/GRÖSCHLER, § 313, N. 24; LARENZ, s. 5, 82-83; RÖSLER, Hannes; “Alman ve Uluslararası Sözleşme Hukukunda Değişen ve Öngörülemeyen Koşullar”, Çev. Tülay AYDIN-ÜNVER, **İÜHF**, C. 66, S.1, 2008, s. 355; GÖRK, s. 10; OFTINGER, s. 603- 604, 615; SCHWARZ, s. 194; TUNÇOMAĞ, **Aşırı Güçlük**, s. 887-888; İMRE, s. 188; ERMAN, s. 45; GÜLEKLİ, s. 58; SELİÇİ, **Sürekli Borç**, s. 194; ARAT, s. 58; TOPUZ, s. 107 vd.; ERZURUMLUOĞLU, s. 58. İngiliz hukukunda özellikle 1902 yılında taç giyme töreninin iptali ile sözleşmenin uyarlanması sorunu yargıya taşınmıştır. Taç giyme töreninin yapılabacağı güzergâhta fahiş ücretlerle kiralanan pencere-ler törenin iptal edilmesi sonucunda bir uyumsuzluğa yol açmıştır. Kiraya verenlerin kira bedellerini talep etmesi üzerine çıkan uyumsuzluğa ilişkin verilen kararda kiralanan yerlerin oturmak için değil töreni izlemek için kiralandığı ve bu durumun sözleşmenin esasını teşkil ettiği belirtilmiştir. Bu sebeple kira bedellerinin ödenmemesi gerektiği sonucuna varılmıştır (SCHWARZ, s. 196; GÖZÜBÜYÜK, s. 171; ERMAN, s. 42-43; ARAT, s. 24-25; BAYSAL, s. 155-156). İsviçre doktrininde de sözleşmeye müdahale edilmesi sorunu tartışılmış ve kabul görmüştür (OFTINGER, s. 598-604; SARIAL, II, s. 24-25). Fransa’da medeni hukuk alanında uzun yıllar doktrin de mahkemeler de ahde vefa kuralına sıkı sıkıya bağlı kalarak sözleşmenin uyarlanmasına karşı çıkmıştır. Ancak son yıllarda Fransız hukukundaki bu katı tutum yumuşamaya başlamıştır (CASHIN-RITAINE, s. 323-324, 335-338; SARIAL, II, s. 24, AKYOL, s. 86). Fransız Danıştay’ı ise değişen şartlar neticesinde sözleşmenin uyarlanmasına sıcak bakmış ve ilk olarak 1916 yılında vermiş olduğu Bordeaux belediyesine ilişkin kararda uyarlamayı kabul etmiştir (SCHWARZ, s. 192; GÖZÜBÜYÜK, s. 173). 1942 tarihli İtalyan Medeni Kanunu’nun 1467. maddesiyle genel nitelikli bir hüküm getirilerek sürekli veya ileri tarihli sözleşmelerde edimin önceden görülemeyen durumlar neticesinde aşırı derecede güçleşmesi halinde sözleşmenin feshedilebileceği düzenlenmiştir (SEROZAN, Rona; **Sözleşmeden Dönme**, İstanbul 1975, s. 368; ERMAN, s. 39). Alman mahkemeleri 1953 yılına kadar işlem temelini çökmesine dayalı olarak çok istisnai ve münferit olaylarda borcun ifası dürüstlük kuralı uyarınca beklenemiyorsa borçlunun borcundan tamamen kurtulmasına hükmediyorlardı. Buna karşılık 1953 yılında verilen kararlar sözleşmenin mümkün olduğunca ayakta tutulması gerektiği esas alınarak sözleşmenin uyarlanabileceği kabul edilmiştir (LARENZ, s. 108 vd., 116-117).

¹³ CASHIN-RITAINE, s. 321; Benzer bir tanım için bkz. RÖSLER, s. 355; TEKİNAY/AKMAN/BURCUOĞLU/ALTOP, s. 1005; KOCAYUSUFPAŞAOĞLU, Necip; “İşlem Temelinin Çökmüş Sayılabilmesi İçin Sosyal Felaket Olarak Nitelenebilecek Olağanüstü Bir Olayın Gerçekleşmesi Şartı Midir?”, **M. Kemal OĞUZMAN’ın Anısına Armağan**, İstanbul 2000, s. 506; ARAT, s. 58-59; SELİÇİ, **Sürekli Borç**, s. 194-195; TEZCAN, s. 38. Sübjektif işlem temeli olarak kabul edilen Oertmann’ın tanımı için bkz. Oertmann, s. 37.

¹⁴ SEROZAN, **İfa Engelleri**, s. 259; BAYGIN, s. 139; TEKİNAY/ AKMAN/BURCUOĞLU/ALTOP, s. 1006.

Bir başka ifadeyle taraflar arasındaki hukuki işlemin üzerine inşa edildiği işlem temeli gerçek durumla uyuşmazsa bu durumda işlem temeli çökmüş kabul edilir¹⁵. İşlem temelinin çökmesi, Alman doktrininde üç ana başlık altında incelenmektedir. Bunlar; sözleşmenin kurulmasından sonra edimler arasındaki dengenin bozulması, edimin ifasının aşırı derecede güçleşmesi ve edim ile izlenen amacın boşa çıkmasıdır¹⁶.

Alman Medeni Kanunu'nda (BGB) 2002 yılında yapılan reformla işlem temelinin çökmesi § 313'de düzenlenmiştir. Nitekim bu düzenlemeden önce de Alman hukukunda BGB § 242 hükmüne yani dürüstlük kuralına dayanılarak tarafların sözleşmenin uyarlanmasını talep etmesine imkân tanınıyordu¹⁷. BGB § 313'e göre; "(I) Sözleşmenin temeli olan şartlar, sözleşmenin kurulmasından sonra esaslı surette değişirse ve taraflar bu değişikliği öngörmüş olsalardı sözleşmeyi hiç kurmayacak veya başka bir içerikle kuracaklarsa somut olayın tüm şartları, özellikle de akdi veya kanuni risk dağılımı, göz önüne alındığında değiştirilmemiş sözleşmeye bağlı kalınması beklenemiyorsa sözleşmenin uyarlanması talep edilebilir.

(II) Sözleşmenin temelini oluşturan esaslı tasavvurların yanlış olduğunun ortaya çıkması, şartların değişmesi ile eşdeğerdir.

(III) Sözleşmenin uyarlanması mümkün değilse veya bir taraftan beklenebilir değilse mağdur olan taraf sözleşmeden dönebilir. Sürekli borç ilişkilerinde, dönme hakkının yerine fesih hakkı geçer."

Düzenlemenin ilk fıkrasında sözleşmenin uyarlanması için gerekli olan şartlar yer almaktadır. İkinci fıkrada ise temel hatasının söz konusu olduğu durumlarda da sözleşmenin uyarlanmasının mümkün olduğu düzenlenmiştir. Bu düzenlemenin sebebi, Alman hukukunda, Türk-İsviçre hukukunda olduğu gibi esaslı saik hatasına bağlı temel hatasının, hata hükümleri içerisinde düzenlenmemesidir. Bu düzenleme eksikliği, işlem temelinin çökmesinde ele alınmıştır¹⁸. Türk hukukunda bir görüşe göre temel hatası, en geç sözleşmenin kuruluş anında var olan yanlış tasavvurlara dayanırken gelecekte ortaya çıkacak olaylar için uygulama bulmaz¹⁹. Bizim de ka-

¹⁵ KOCAYUSUFPAŞAOĞLU, s. 507.

¹⁶ TEICHMANN/GSELL/GRÖSCHLER, § 313, N. 70-75; CASHIN-RITAINE, s. 321-322; BAYSAL, s. 151; SEROZAN, *İfa Engelleri*, s. 266; TOPUZ, s. 108. Edimler arasındaki dengenin bozulması ile aşırı ifa güçlüğü hâlleri yakın ilişki içindedir. Çoğu zaman aşırı ifa güçlüğü'nün ortaya çıkmasıyla edimler arasındaki denge de bozulmuş olur (TOPUZ, s. 55; BAYSAL, s. 154). İsviçre'de baskın görüş, edimler arasındaki dengenin bozulması ve aşırı ifa güçlüğü durumlarında sözleşmenin uyarlanmasını kabul ederken sözleşme ile izlenen amacın boşa çıkması durumunda sözleşmenin uyarlanmasını kabul etmemektedir. Sözleşmeyle izlenen amacın boşa çıkması halleri temel hatası kapsamında çözüme kavuşturulmaktadır (BAYSAL, s. 155-157).

¹⁷ TEICHMANN/GSELL/GRÖSCHLER, § 313, N. 30; MünchenerKommentar/KRÜGER, § 313, N. 23; CASHIN-RITAINE, s. 321; ARAT, s. 26-27; TOPUZ, s. 107 vd.

¹⁸ KOCAYUSUFPAŞAOĞLU, s. 511; ARAT, s. 92.

¹⁹ OĞUZMAN/ÖZ, s. 104-105; SEROZAN, s. 260; BAYSAL, s. 157; ARAT, s. 92.

tıldığımız diğer bir görüşe göre ise gelecekteki tüm olaylar değil, bilakis gelecekte gerçekleşmesi öngörülen belirli olaylar üzerine sözleşme kurulmuşsa ve bu olaylar gerçekleşmemişse bu durumda da hata hükümleri uygulanabilir²⁰, Alman hukukunda ise BGB § 313 düzenlemesiyle hem sözleşme kurulmadan önceki yanlış tasavvurlar hem de sözleşme kurulduktan sonra ortaya çıkan esaslı değişiklikler arasında fark gözetilmemiş, bu iki husus aynı sonuca bağlanmıştır²¹. BGB § 313'ün son fıkrasında uyarlama mümkün değilse sözleşmeden dönülebileceği, sürekli sözleşmelerde ise fesih söz konusu olacağı düzenlenmiştir²².

Uluslararası düzenlemelere de konu olan sözleşmenin uyarlanması, Avrupa Sözleşme Hukuku İlkeleri'nin (Principles of European Contract Law (PECL)) 6:111. maddesinde şartların değişmesi başlığı altında düzenlenmiştir. Hükme göre; "(1) Bir taraf için gerek edim masraflarının artması gerekse karşı edim değerinin azalması sebebiyle ifa daha külfetli hale gelse bile bu taraf yükümlülüklerini yerine getirmek zorundadır.

(2) Şartların değişmesi sebebiyle sözleşmenin ifası aşırı külfetli hale gelirse, taraflar şu şartlarla sözleşmenin uyarlanması veya sona erdirilmesi amacıyla müzakerelere girişmek zorundadır:

a) şartların sözleşme kurulduktan sonra değişmiş olması

b) şartların değişmesi ihtimalinin sözleşmenin kuruluşu sırasında makul ölçüde dikkate alınabilir olmaması

c) Şartların değişme riskinin sözleşmeye göre, etkilenen tarafa yükletilmemiş olması

(3) Taraflar makul bir süre içerisinde anlaşmaya varamazlarsa, mahkeme:

a) mahkemece belirlenen tarihte ve şartlarla sözleşmeyi sona erdirebilir veya,

b) şartların değişiminden kaynaklanan kazanç ve kayıpları adil ve eşit bir biçimde taraflar arasında paylaştırarak sözleşmeyi uyarlayabilir.

²⁰ EREN, s. 391; KOCAYUSUFPAŞAOĞLU, s. 509-510; DURAL, s. 58; KAPLAN, s. 141; GÜLEKLİ, s. 61.

²¹ TEICHMANN/GSELL/GRÖSCHLER, § 313, N. 78; KOCAYUSUFPAŞAOĞLU, s. 508 vd.; ARAT, s. 91-92; GÜLEKLİ, s. 57.

²² BGB § 314'te ise sürekli borç ilişkilerinin önemli sebeplerle feshi düzenlenmiştir. Hükme göre; "(1) Her bir sözleşme tarafı fesih süresine uymaksızın önemli sebeplerle sürekli borç ilişkilerini feshedebilir. Fesheden taraftan münferit olayın bütün şartları ve iki tarafın menfaati göz önüne alındığında kararlaştırılan sona erme veya fesih süresinin sonuna kadar sözleşme ilişkisinin sürdürülmesi beklenemiyorsa, önemli bir sebep mevcuttur.

(2) Önemli sebep sözleşmeden doğan bir yükümlülüğün ihlalinden ibaret olursa, sözleşmenin feshi bu halde bir mehil tayininin veya ihtarin sonuçsuz kalmasından sonra caizdir. Mehil tayini veya ihtar lüzumsuz olursa, § 323'ün 2. fıkrasının 1. ve 2. bendi uygulama bulur. Her iki tarafın menfaatleri göz önüne alındığında derhal fesih haklı bulunduğu özel durumlar varsa, yardım için süre belirlenmesi ve ihtar lüzumsuzdur.

(3) Hak sahibi, fesih sebebini öğrendikten sonra uygun bir süre içerisinde sözleşmeyi feshedebilir.

(4) Tazminat talep hakkı, sözleşmenin feshi nedeniyle ortadan kalkmaz."

Her iki durumda da mahkeme, bir tarafın müzakereyi reddetmesi veya dürüstlük kuralına aykırı olarak müzakereleri kesintiye uğratması sebebiyle uğranılan zararın tazminine hükmedebilir.”

Türk hukukunda ilk olarak Danıştay'ın 1940 tarihinde verdiği karar ile idari sözleşmelerde sözleşmenin uyarlanması kabul edildi²³. Türk hukukunda, 6098 sayılı Türk Borçlar Kanunu yürürlüğe girene kadar sözleşmenin uyarlanmasına ilişkin genel nitelikli bir hüküm bulunmamaktaydı. Bunun yanında özel borç ilişkilerini düzenleyen hükümlerde belirli sözleşmelere ilişkin olarak sözleşmenin uyarlanması imkânı söz konusuydu (örneğin; eser sözleşmesine ilişkin TBK m. 480/II, ürün kirasına ilişkin m. TBK m. 363 vb. hükümler). Sözleşmenin uyarlanmasına ilişkin genel nitelikli bir hüküm olmadığından dolayı TMK m. 2'ye dayanılarak²⁴ değişen şartlar söz konusu olursa sözleşmenin uyarlanması yoluna gidilebileceği Türk hukukunda kabul edilmişti²⁵. 6098 sayılı TBK'nın yürürlüğe girmesiyle sözleşmenin değişen şartlara uyarlanması sorunu en azından aşırı ifa güçlüğü açısından yasal bir dayanağa kavuşmuştur.

Türk Borçlar Kanunu'nun “aşırı ifa güçlüğü” başlığını taşıyan 138. maddesine göre; “Sözleşmenin yapıldığı sırada taraflarca öngörülme-yen ve öngörülmesi de beklenmeyen olağanüstü bir durum, borçludan kaynaklanmayan bir sebeple ortaya çıkar ve sözleşmenin yapıldığı sırada mevcut olguları, kendisinden ifasının istenmesini dürüstlük kurallarına aykırı düşecek derecede borçlu aleyhine değiştirir ve borçlu da borcunu henüz ifa etmemiş veya ifanın aşırı güçleşmesinden doğan haklarını saklı tutarak ifa etmiş olursa borçlu, hâkimden sözleşmenin yeni koşullara uyarlanmasını isteme, bu mümkün olmadığı takdirde sözleşmeden dönme hakkına sahiptir. Sürekli edimli sözleşmelerde borçlu, kural olarak dönme hakkının yerine fesih hakkını kullanır”.

Alman hukukunda işlem temeli öğretisinin görünüm şekilleri olan edim dengesinin bozulması, aşırı ifa güçlüğü ve edim ile izlenen amacın boşa çıkması durumlara

²³ Danıştay 3. Dairesi 01.04.1940 T., 62 sayılı istişari karar (GÖZÜBÜYÜK, s. 182-183; SARIAL, II, s. 25).

²⁴ İsviçre Hukukundaki yaklaşım için bkz. OFTINGER, s. 616-618.

²⁵ OĞUZMAN/ÖZ, s. 581; SCHWARZ, s. 197; ERZURUMLUOĞLU, s. 65 vd.; DOĞANAY, s. 39; BAYGIN, s. 139-140; ATABEK, s. 90; İMRE, s. 188; ARAT, s. 88-89. Y. 3. HD., 30.05.2012 T., 2012/8973 E., 2012/13817 K.; “Tarafların inadelerini etkileyip sözleşmeyi yapmalarına neden olan şartlar daha sonra önemli surette, çarpıcı, adaletsizliğe yol açan olayların gerçekleşmesi ile değişmişse, taraflar artık bu akitlere bağlı tutulmazlar. Değişen bu koşullar karşısında TMK 2. maddesinden yararlanılarak sözleşmenin yeniden düzenlenmesi imkânı hasıl olur.” (Yargıtay Kararları Dergisi, C. 38, S. 10, Ekim 2012, s. 1893.) SCHWARZ ise eser sözleşmesinde uyarlamaya ilişkin TBK m. 480/II hükmünün kıyas yoluyla diğer sözleşme ilişkilerine uygulanmasına bir engel olmadığını ileri sürmüştür (SCHWARZ, s. 198-199). Aynı yönde görüş için bkz. BURCUOĞLU, Haluk; **Hukukta Beklenmeyen Hal ve Uyarlama**, İstanbul 1995, s. 5; DOĞANAY, s. 39-40; AKMAN, s. 626. Aksi görüş için bkz. İMRE, s. 189.

rından²⁶, yalnızca aşırı ifa güçlüğü Türk hukukunda düzenlenmiş, diğer durumlara yer verilmemiştir.

Sözleşmenin kurulmasından sonra değişen şartlar neticesinde uyarlamanın söz konusu olabilmesi hukuk sistemlerinde sıkı şartlara bağlanmıştır²⁷. Öncelikle sözleşmenin kurulduğu andaki şartlar önemli ölçüde değişmiş olmalıdır. Bu değişen şartlar öngörülemez bir nitelik taşımalıdır²⁸ ve değişen durumun gerçekleşmesinde tarafların bir kusuru olmamalıdır²⁹. Borç henüz ifa edilmiş olmamalı yahut bu duruma

²⁶ CASHIN-RITAINE, s. 321; TEICHMANN/GSELL/GRÖSCHLER, § 313, N. 70; BAYSAL, s. 151; SEROZAN, *İfa Engelleri*, s. 266; TOPUZ, s. 108.

²⁷ Y. 13. HD., 13.06.2014 T., 2013/16898 E., 2014/18895 K.; “Yukarıda da değinildiği gibi, şayet bir borcun ifası imkansızlaşmış olmamakla beraber, borçlunun sorumlu olmadığı sebeplerle aşırı derecede güçleşmiş ise, bu durumun borç ilişkisine ne gibi bir etki yapacağı hususunda 818 sayılı Borçlar Kanunu’nda bir hüküm bulunmamaktaydı. 01.07.2012 tarihinde yürürlüğe giren 6098 Sayılı Türk Borçlar Kanunu’nda ise bu hususta genel bir düzenleme yer almaktadır. TBK m. 138 hükmü, “Aşırı İfa Güçlüğü” kenar başlığı altında, sözleşmenin kurulmasından sonra ortaya çıkan bazı durumların sözleşmenin uyarlanması veya sona erdirilmesi sebebi oluşturacağını düzenlemiştir. TBK m. 138 hükmüne göre; sözleşme taraflarından birinin hakime yapacağı başvuru üzerine talep doğrultusunda bir karar verilebilmesi için aşağıdaki şartlar bulunmalıdır.

1) Sözleşme kurulduktan sonra, tarafların edimleri arasındaki denge, borçludan sonuçları yüklenmesi istenemeyecek kadar büyük ölçüde bozulmuş olmalıdır. Şayet aşırı ifa güçlüğü sözleşme kurulduğu sırada da mevcut olup sadece taraflarca bilinmiyorsa, bu TBK m. 138 hükümlerine değil, şartları varsa yanılma (TBK m. 30 vd.) hükümlerine göre iptale konu olabilir. Sonradan ortaya çıkan ifa güçlüğünün, mutlaka borçlunun ekonomik olarak mahvuna veya ağır zararına yol açacak olması gerekmez. Maddede, “kendisinden ifanın istenmesinin dürüstlük kurallarına aykırı düşecek derecede borçlu aleyhine değiştirir” olması yeterli görülmüştür. Elbette bu değerlendirilmede, karşı tarafın durumu da göz önüne alınacaktır.

2) Edimlerin dengesindeki değişiklik sözleşme yapılırken öngörülemeyen ve öngörülmesi de beklenmeyen (Savaş, ekonomik kriz, devalüasyon, tabii afetler, ithal ve ihrac konusunda getirilen yasak ve tahditler gibi) olağanüstü bir durumdan ileri gelmelidir. Bu husus da “Emprevizyon” olarak ifade edilebilir. Maddede her ne kadar “taraflarca öngörülmeyen” denmişse de, olağanüstü olgunun sözleşme kurulurken sadece aşırı ifa güçlüğüne düşen taraf açısından öngörülemez olması yeterli sayılmalıdır. Aşırı ifa güçlüğüne düşenin bu durumu sözleşme yapılırken öngörmediğini ispat etmesi yetmez, bu durum onun için “öngörülmesi beklenemez” olmalıdır. Kendi özensizliği veya dikkatsizliği sebebiyle bu olguyu öngörememişse, 138. maddeden yararlanamayacaktır.

3) Aşırı ifa güçlüğü yaratan olgu borçludan kaynaklanmalıdır. Olgunun kendisinin borçludan kaynaklanmaması yanında, bunun aşırı ifa güçlüğü yaratması da borçludan kaynaklanmamalıdır.

4) Edimler henüz ifa edilmemiş olmalıdır. Kural olarak ifada bulunduktan sonra aşırı ifa güçlüğünden söz ederek uyarılma veya sözleşmeden dönme yollarına başvurulamaz. Ancak, borçlu doğan haklarını saklı tutarak ifada bulunmuşsa, ifadan sonra da bu haklarını kullanabilecektir. Bu takdirde, uyarılmanın sonucuna göre veya sözleşmeden dönme halinde, ifa etmiş bulunduğu edimi sebepsiz zenginleşme hükümlerine göre kısmen veya tamamen geri isteyebilecektir.” (Hukuk Türk, E.T. 02.05.2015)

²⁸ HAUSHEER, Heinz; AEBI-MÜLLER, Regina E.; **Berner Kommentar, Band: I/1, Einleitung, Art. 1-9 ZGB**, Bern 2012, Art. 2, N. 241, s. 569; RÖSLER, s. 354; SEROZAN, **Edimler Arası Dengesizlik**, s. 1024; BAYSAL, s. 144; EREN, s. 485; OĞUZMAN/ÖZ, s. 206; GÜLEKLİ, s. 48; SEROZAN, *İfa Engelleri*, s. 264-266; DOĞANAY, s. 32.

²⁹ KRAMER, Ernst A.; BRUNO, Schmidlin; **Berner Kommentar: Allgemeine Einleitung in das schweizerische Obligationenrecht und Kommentar zu Art. 1-18 OR**, Band VI/1/1, Bern

ilişkin haklar saklı kalmak kaydıyla ifa edilmiş olmalıdır³⁰. Son olarak da borçludan ifanın talep edilmesi dürüstlük kuralına aykırılık teşkil etmelidir³¹. Borçludan ifanın talep edilmesinin beklenilmezliğinde (Unzumutbarkeit) en önemli değerlendirme ölçütü, risk dağılımı ilkesidir³². Uyarılama için gereken tüm şartların bir arada değerlendirilmesi gerekmektedir. Zira sözleşmenin uyarlanması için gereken şartlar birbirleriyle yakın ilişki içinde bulunmaktadır. Bu nedenle bu şartlardan birinin zayıflığından kaynaklanan açık, diğerinin ağırlığıyla kapatılabilir ve bu durumda da işlem temelinin çökmesinden bahsedilir³³.

III. Sözleşmenin Kurulmasından Sonra Değişen Şartlar

A. Genel Olarak

Sözleşmenin kuruluş aşamasındaki durum sözleşmenin kurulması ile ifası arasında geçen sürede esaslı ölçüde değişmişse değişen şartlar sözleşmenin ifasına etki edecek midir? Bu soruya vereceğimiz yanıt olumlu ise hangi nitelikteki değişen şartlar sözleşmenin uyarlanmasına imkân tanıyacaktır?

Sözleşmenin kurulmasından sonra değişen şartlar, “*sözleşmenin kuruluşu safhasında mevcut olmayan ve o zamanki gerçeklerle bağdaşmayan, ancak sözleşmenin uygulanması yani ifası sırasında ortaya çıkmış olan ve sözleşme bakımından belirli bir önemi haiz bulunan olaylar*” olarak tanımlanabilir³⁴.

Değişen şartların öncelikle sözleşmenin kurulmasından sonra ortaya çıkması gerekir. Sözleşmenin kurulmasından önce var olan ancak taraflarca bilinmeyen veya yanlış tasavvur edilen şartlar sözleşmenin uyarlanmasına değil irade sakatlıklarına yol açar. Bu durum işlem temelinin çökmesi ile temel hatasına ilişkin uygulama alanını

1986, Art 18, N. 342, s. 142; OERTMANN, s. 176; LARENZ, s. 107-108; BISCHOFF, s. 216-218; RÖSLER, s. 354; MünchenerKommentar/KRÜGER, § 313, N. 75; CASHIN-RITAINE, s. 328; OFTINGER, s. 606; TEKİNAY/AKMAN/BURCUOĞLU/ALTOP, s. 368; ATABEK, s. 91; EREN, s. 486; SEROZAN, **İfa Engelleri**, s. 265; KAPLAN, s. 150; GÜLEKLİ, s. 51; OĞUZMAN/ÖZ, s. 206; ERZURUMLUOĞLU, s. 73; AKYOL, s. 94; ARAT, s. 135; BAYGIN, s. 146; GÖZÜBÜYÜK, s. 176; SEROZAN, **Dönme**, s. 368.

³⁰ BernerKommentar/KRAMER, Art 18, N. 345, s. 142; EREN, s. 486; OĞUZMAN/ÖZ, s. 206-207; ARAT, s. 123, 124; BURCUOĞLU, s. 13; BAYGIN, s. 145.

³¹ GÜRSOY, s. 97-104; BAYSAL, s. 144; GÜLEKLİ, s. 51-52; TEKİNAY/AKMAN/BURCUOĞLU/ALTOP, s. 368; SEROZAN, **İfa Engelleri**, s. 266. Borçludan ifanın talep edilmesinin dürüstlük kuralına göre beklenemez olması Alman Yargıtay'ında özel bir önem atfedilmiştir. Alman Yargıtay'ı bir süre borçlu için sözleşmeyle bağlılık dürüstlük kuralına göre beklenemez olmuşsa ancak bu şartta işlem temelinin çöktüğünün kabul edilebileceğini dile getirmiştir (TUNÇOMAĞ, **Alman Yargıtayı**, s. 100-103).

³² FIKENTSCHER, Wolfgang; **Die Geschäftsgrundlage als Frage des Vertragsrisikos**, München 1971, s. 44; GÖRK, s. 19; BAYSAL, s. 189 vd.; TOPUZ, s. 234-235

³³ SEROZAN, **İfa Engelleri**, s. 266; BAYSAL, s. 145.

³⁴ KAPLAN, s. 119.

belirler³⁵. Türk-İsviçre hukukunda durum bu olmakla birlikte, Alman hukukunda ise sözleşme kurulmadan önceki yanlış tasavvurlar ile sözleşme kurulduktan sonra ortaya çıkan esaslı değişiklikler aynı sonuca bağlandığından zaman faktörü bir önem taşımaz³⁶. Sözleşmenin kurulmasından sonra değişen her türlü şart sözleşmenin uyarlanmasını gerektirmez. Bunun için değişen şartın esaslı bir değişikliği içermesi gerekir³⁷. Bir değişikliğin esaslı olup olmadığına ilişkin belirleme ise konuya ilişkin asıl sorunu oluşturmaktadır. Değişen şartlarda aranması gereken en önemli özellik bu değişikliğin öngörülemez olmasıdır³⁸.

Sözleşmenin kurulmasından sonra değişen şartlar ile mücbir sebep kavramının bazı durumlarda birbirine oldukça yaklaştığı görülmektedir. Bunun sebebi ise bu iki kavrama yol açan olay gruplarının benzerlik göstermesidir. Örneğin bir sel felaketi olayın özelliğine göre bir mücbir sebep veya sözleşmenin kurulmasından sonra ortaya çıkan esaslı bir değişiklik olarak değerlendirilebilir³⁹. Taraflar bir tarımsal araziden elde edilecek ürünün tamamının satışına ilişkin anlaşmışlarsa ve hasat zamanından önce sel felaketi sonucunda ürün her türlü önlemin alınmasına rağmen tamamen telef olmuşsa bu durumda mücbir sebep söz konusu olur ve borç sona erer (sonraki kusursuz imkânsızlık TBK m. 136/I). Aynı sel felaketi sonucunda ürün tamamen yok olmayıp ürünün araziden toplanması ve alıcıya teslim edilmesi satıcı açısından aşırı güçleşmişse bu durumda ise değişen şartlardan bahsedilir, borç sona ermez, borcun ifası aşırı ölçüde güçleşmiş olur (TBK m. 138).

Mücbir sebep, sözleşme taraflarından bağımsız olarak tamamen dış etkenler sonucu ortaya çıkan, sözleşme kurulurken öngörülmesi mümkün olmayan, karşı koyulamayan ve borcun ifasını imkânsızlaştıran sebepler olarak tanımlanabilir⁴⁰. Mücbir sebep, değişen şartlara nazaran daha mutlak ve objektiftir. Aynı olay hem mücbir sebep hem de değişen şart olarak değerlendirilebilirken aradaki fark, olayın ortaya çıkış şeklinde ve sözleşmenin ifasına olan etkisinde kendini gösterir⁴¹.

³⁵ HONSELL, Heinrich; VOGT, Nedim Peter; WIEGAND, Wolfgang; **Basler Kommentar-Ob-ligationenrecht I: Art. 1-529 OR**, 5. Aufl., Basel 2011, Art. 18, N. 99; BAYSAL, s. 161; OĞUZMAN/ÖZ, s. 205-206; SEROZAN, **Dönme**, s. 370.

³⁶ TEICHMANN/GSELL/GRÖSCHLER, § 313, N. 78; KOCAYUSUPPAŞAOĞLU, s. 510.

³⁷ MünchenerKommentar/KRÜGER, § 313, N. 58; BISCHOFF, s. 189; TEICHMANN/GSELL/GRÖSCHLER, § 313, N. 68; ARAT, s. 95; BAYSAL, s. 146; ERZURUMLUOĞLU, s. 64; GÖZÜBÜYÜK, s. 159; von TUHR, s. 692; DOĞANAY, s. 32; GÜLEKLİ, s. 48; TOPUZ, s. 228.

³⁸ BAYSAL, s. 160.

³⁹ SARIAL, Enis; “*Beklenmeyen Halin Sözleşmeye Etkisi I*”, **Yargı Dergisi**, Mart 1980, s. 27.

⁴⁰ THILO, s. 349; FEYZİOĞLU, Feyzi Necmeddin; **Borçlar Hukuku Genel Hükümler**, C. II, 2. Baskı, İstanbul 1977, s. 226; EREN, s. 557. Mücbir sebebin unsurlarına ilişkin ayrıntılı bilgi için bkz. SELİÇİ, Özer; “*Özel Hukukta Mücbir Sebep Kavramı ve Uygulanış Tarzı*”, **Sorumluluk Hukukundaki Yeni Gelişmeler III. Sempozyumu**, Ankara 1979; SARIAL, I, s. 25; EREN, s. 558 vd.

⁴¹ SARIAL, I, s. 27; EREN, s. 558.

B. Değişen Şartların Özellikleri

1. Değişen Şartların Olağanüstü Nitelikte Olmasının Aranıp Aranmayacağı Sorunu

Sözleşmenin kurulmasından sonra değişen şartların sözleşmenin uyarlanması sonucunu doğurabilmesi için işlem temeline ilişkin hususların esaslı surette farklılaşması gerekmektedir⁴². Hangi nitelikteki olayların sözleşmenin uyarlanması sonucu doğuracağına ilişkin doktrinde farklı görüşler bulunmaktadır. Bir görüşe göre, sözleşmenin kurulmasından sonra ortaya çıkan olayların olağanüstü nitelikte olması gerekir⁴³. Öyle ki nadir de olsa karşılaşılabilecek durumlar bu kapsamda değerlendirilmez⁴⁴. Bu görüşün İsviçre hukukundaki en önemli savunucusu olan Bischoff olağanüstü olayı, sosyal felaket olarak nitelendirmektedir⁴⁵. TBK m. 138 düzenlemesinde sözleşmenin uyarlanması için “*olağanüstü durum*” şartı aranmıştır. Türk Borçlar Kanunu’nun ilk tasarı metninde “*sözleşmenin yapıldığı sırada taraflarca öngörülmemiş ve beklenmeyen bir durum*” ifadesi kullanılmıştı. Ancak bu ifadenin birçok Kurum ve Üniversite tarafından eleştirilmesi sonucunda⁴⁶ Tasarı’nın son metnine “*olağanüstü durum*” ifadesi eklenmiş ve bu şekliyle kanunlaşmıştır. Yargıtay kararlarında da olağanüstü olay şartının zikredildiği görülmektedir⁴⁷.

Sonradan ortaya çıkan olağanüstü olay toplumun tamamını yahut belirli bir kısmını etkilemiş olmalıdır, yani ferdi aşan bir mahiyet taşımalıdır. Sadece birkaç borçluyu etkileyen olaylar sözleşmenin uyarlanması için yeterli değildir⁴⁸.

Olağanüstü olaylar belirli başlıklara ayrılarak incelenebilir⁴⁹. Bunlardan ilki tabiat olaylarıdır. Sel felaketi, fırtına, deprem, kuraklık, don, çığ vb. olaylar bu tür-

⁴² BISCHOFF, s. 189; ARAT, s. 95; BAYSAL, s. 146; GÜLEKLİ, s. 48.

⁴³ OFTINGER, s. 608; CASHIN-RITAINE, s. 328; TANDOĞAN, Haluk; **Borçlar Hukuku Özel Borç İlişkileri**, C. II, 5. Baskı, İstanbul 2010, s. 240-241; GÖZÜBÜYÜK, s. 162, 175; SARIAL, I, s. 27; ERMAN, s. 74; OĞUZMAN/ÖZ, s. 206; DOĞANAY, s. 37.

⁴⁴ GÜRSOY, s. 106.

⁴⁵ BISCHOFF, s. 184 vd.

⁴⁶ T.C ADALET BAKANLIĞI; **Türk Borçlar Kanunu Tasarısı Hakkında Gelen Görüşler (15 Şubat-10 Haziran 2005)**, Ankara 2005.

⁴⁷ Y. 3. HD., 30/05/2012 T., 2012/8973 E., 2012/13817 K. (**Yargıtay Kararları Dergisi**, C. 38, S. 10, Ekim 2012, s. 1894.); Y. 3. HD., 03/07/2012 T., 2012/11928 E., 2012/16705 K.; Y. HGK, 27/01/2010 T., 2010/14 E., 2010/15 K.; 20/04/2009 T., 2009/2290 E., 2009/5422 K.

⁴⁸ BISCHOFF, s. 184; GÜRSOY, s. 106-107; KAPLAN, s. 147; ERMAN, s. 74; BAYGIN, s. 144. GÜRSOY’a göre tek bir ferdi ilgilendiren olaylar sözleşmenin uyarlanmasına değil ancak sözleşmenin feshine sebep olabilir. Bu türden olaylar karşısında sözleşmenin uyarlanabileceğinin kabulü tehlikelidir (GÜRSOY, s. 107).

⁴⁹ BISCHOFF, sosyal felaket olarak nitelendirdiği değişen şartları devlete ilişkin olaylar ve tabiat olayları olmak üzere iki ana başlık altında incelemiştir. Devlete ilişkin olay gruplarını ise savaş ve savaş benzeri olaylar, genel ekonomik krizler, para değerindeki değişimler ile yürürlükteki kanun hükümlerinin değişmesi başlıklarına ayrılarak ele almıştır (BISCHOFF, s. 184-189).

dendir⁵⁰. TBK m. 363 hükmünde tarımsal bir taşınmaza ilişkin ürün kiralalarında olağanüstü felaket yahut doğal olaylar nedeniyle her zamanki verim önemli ölçüde azalmışsa bu durumda kiracının kira bedelinde indirim yoluna başvurabileceği düzenlenmiştir. Bir diğer olay grubu ise sosyal olaylardır. Savaş, grev, askeri müdahale durumları da olağanüstü nitelik arz etmektedir⁵¹. En çok karşılaşılan olay grubu ise ekonomik olaylardır. Ekonomik kriz, para değerindeki değişimler, bunun başlıca örnekleridir⁵².

Bir diğer görüşe göre ise sözleşmenin kurulmasından sonra ortaya çıkan olayların olağanüstü bir nitelik taşımaya gerek yoktur⁵³. Bu görüşü savunan Kocayusufpaşaoğlu'na göre temel hatasına ilişkin nitelikler, işlem temelinde de esas alınmalıdır. Temel hatasını belirlemede esas olan şart hataya ilişkin hususun “*iş hayatındaki görüşler ve dürüstlük kuralı*” açısından sözleşmenin iptalini haklı gösterecek bir önem ve ağırlığa sahip olmasıdır. Sözleşmenin kurulmasından sonra ortaya çıkan olayların işlem temelini çökmesine yol açıp açmadığını değerlendirirken de “*iş hayatındaki görüşler ve dürüstlük kuralı*” çerçevesinde değişen şartların işlem temelini oluşturacak ağırlık ve öneme sahip olması, ölçüt olarak alınmalıdır⁵⁴. Temel hatası ile işlem temelini çökmesi kurumlarının uygulanması zaman itibarıyla farklılık göstermektedir. Temel hatası sözleşmenin kurulduğu sırada var olan durumlara ilişkinde işlem temelini çökmesinde sonradan ortaya çıkan durumlar söz konusudur⁵⁵. Ancak salt zaman itibarıyla ortaya çıkan bu farklılık, bu iki kurum için aynı ölçütün kullanılmasına engel olmamalıdır⁵⁶. Bu sebeple nasıl ki temel hatasında hataya düşülen olgunun niteliğinde bir olağanüstülük aranmıyorsa işlem temelini çökmüş sayılabilmesi için

⁵⁰ BISCHOFF, s. 189; GÜRSOY, s. 116; TANDOĞAN, s. 240; ARAT, s. 97; BAYSAL, s. 163; SARIAL, I, s. 26; AKYOL, s. 90; ERMAN, s. 74.

⁵¹ TANDOĞAN, s. 240; GÜRSOY, s. 117; ERMAN, s. 75; ARAT, s. 97- 98.

⁵² GÜRSOY, s. 117, 118; ARAT, s. 99; AKYOL, s. 90; ERMAN, s. 75; BAYGIN, s. 144; TANDOĞAN, s. 240.

⁵³ HONSELL/VOGT/WIEGAND, Art. 18, N. 106; BernerKommentar/KRAMER, Art 18, N. 350-352, s. 144-145; KOCAYUSUFPAŞAOĞLU, s. 512-514; BAYSAL, s. 165-166; ARAT, s. 102 vd.; TEZCAN, s. 77. İşlem temelini çökmesinde olağanüstü olayı şartlar arasında saymayan diğer yazarlar; TEKİNAY/AKMAN/BURCUOĞLU/ ALTOP, s. 368; GÜLEKLİ, s. 48; BURCUOĞLU, s. 10-11; ATABEK, s. 91.

⁵⁴ KOCAYUSUFPAŞAOĞLU, s. 508-512

⁵⁵ SEROZAN, *İfa Engelleri*, s. 259, 260.

⁵⁶ KOCAYUSUFPAŞAOĞLU, s. 512; SEROZAN, *Edimler Arası Dengesizlik*, s. 1027-1029; BAYSAL, s. 147-150. SCHWARZ da işlem temeli kavramı ile temel hatası kavramının örtüş-tüğünü savunmaktadır. Bu nedenle de Oertmann tarafından atılan işlem temeli kavramı yeni bir kavram değildir. SCHWARZ'a göre; “*Akden inikadı sırasında âkitlerin akdi yapmak hususundaki kararlarını katileştirecek kadar onların görüşleri üzerinde müessir olmuş olan bazı vakalar hisnü nü niyet icabı olarak hukuki muamelenin temeli sayılabilirler; öyle ki bütün mukavelenin hüküm ifade edip etmeyeceği onların tabakkuk edip etmemesine bağlı tutulur.*”(SCHWARZ, s. 194).

de değişen şartlarda olağanüstü bir nitelik aranmamalıdır⁵⁷. Bu sebeple ilk görüş doğrultusunda ele alınan olağanüstü olaylar, yalnızca işlem temelinin çöktüğünün tespitini kolaylaştıracak türden olaylardır, yoksa sözleşmenin uyarlanmasına sadece bu durumlar sebep olmaz⁵⁸.

Gerçekten de değişen sosyo-ekonomik şartlar ışığında günümüzde taraflar arasındaki hukuki ilişkide işlem temelinin çökmesi, istisnai nitelikten uzaklaşmıştır. Gerek taraflar arasındaki edim dengesinin bozulması gerekse edimin aşırı güçleşmesi sıklıkla karşımıza çıkmaktadır. Bu nedenle kanaatimizce de işlem temelinin çökmesi olgusunun istisnai niteliğini vurgulayan olağanüstü olay şartını aramaya ihtiyaç yoktur. Ancak sözleşmenin kurulmasından sonra ortaya çıkan her değişikliğin, sözleşmenin akıbetine etki edeceği kabul edilemez. Olağan değişiklikler karşısında öncelikle bu değişikliğin sözleşmenin temeline etki edecek önemi haiz olup olmadığı değerlendirilecektir. Kuşkusuz olağan durum değişikliklerinde, bu durumun öngörülemez niteliği daha çok önem kazanacaktır. Zira olağanüstü olaylarda öngörülemezlik⁵⁹ unsuru daha aşikârdır .

Bu görüşün doğal sonucu olarak değişen şartların uyarlamaya sebep olabilmesi için tüm toplumu etkilemesine, ferdi aşan bir mahiyet arz etmesine gerek yoktur. Münferit bir borçluyu etkileyen şartlar da uyarlamaya sebep olabilir⁶⁰.

2. Değişen Şartların Süreklilik Arz Etmesi

Sözleşmenin kurulmasından sonra değişen şartların hangi süreyi kapsaması gerektiği, geçici durumların sözleşmenin uyarlanmasına imkân verip vermeyeceği tartışmalıdır. Değişen şartların olağanüstü bir nitelik taşıması gerektiğini ileri süren yazarlar, sözleşmenin uyarlanabilmesi için bu olağanüstü durumun devamlı olmasını aramaktadırlar⁶¹. Nitekim bu görüş doğrultusunda değişen şartlar süreklilik arz etmiyorsa olağanüstü bir olaydan da bahsedilemez⁶².

Son zamanlarda sözleşme ilişkilerinin niteliği doğrultusunda taraflar arasındaki eşitlik ilkesinin oldukça sarsılmasıyla işlem temelinin çökmesi ve buna bağlı olarak da sözleşmenin uyarlanmasının sınırları genişlemiştir. Bu nedenle salt değişen şartların sürekli olmadığından bahisle sözleşmenin uyarlanmasına karşı çıkmak isabetli

⁵⁷ BAYSAL, s. 166.

⁵⁸ KOCAYUSUFPAŞAOĞLU, s. 513-514.

⁵⁹ TANDOĞAN'a göre; sözleşmenin kurulmasından sonra ortaya çıkan olayların olağanüstü niteliği ile bu olayların öngörülemezliği birbirine bağlıdır. Bir olay ne kadar olağanüstü ise bu olayın öngörülmesi de o kadar güç olur (TANDOĞAN, s. 240-241).

⁶⁰ ARAT, s. 103.

⁶¹ GÜRSOY, s. 108; ERMAN, s. 74.

⁶² GÜRSOY, s. 108.

olmayabilir. Ortaya çıkan yeni durum, tüm şartlarıyla birlikte değerlendirilerek bir sonuca varılmalıdır. Bu halde olayın niteliğine göre geçici bir durum söz konusu olsa da sözleşmenin uyarlanabileceği kabul edilmelidir⁶³.

IV. Değişen Şartların Öngörülemezliği

A. Genel Olarak

Öngörülemezlik ilkesi (Unvorhersehbarkeit) sözleşmenin uyarlanmasında en temel⁶⁴ ve kilit noktayı oluşturmaktadır. Sözleşmenin kurulmasından sonra ortaya çıkan esaslı olayların bir diğer özelliği de öngörülemez olmalarıdır⁶⁵. Öngörülemezlik, kişinin iş hayatının olağan akışında göz önüne almakla yükümlü olmadığı durumları ifade eder⁶⁶.

Sözleşme ilişkisini kurarken taraflar, sözleşmenin kuruluşundan sonra ortaya çıkan durumları öngörebiliyorlarsa bu durumda sözleşmenin uyarlanamayacağı esas alınmaktadır. Bu halde tarafların değişen şartlara ilişkin her türlü riski üstlenmiş olduğu kabul edilir ve sözleşme hükümleri değişen şartlarda da uygulama bulur⁶⁷. Değişen şartların öngörülemezliğini tespit ederken objektif bir değerlendirme yapılmalıdır⁶⁸. Yani objektif olarak öngörülmesi gereken bir durum tarafların basiretsizliği sebebiyle göz önüne alınmamışsa bu durumda öngörülebilir bir durumdan bahsedilir ve taraflar sözleşmenin uyarlanmasını talep edemezler⁶⁹.

Somut olayda öngörülemezliğin tespitini yaparken yalnızca değişen şartların ortaya çıkma ihtimali göz önüne alınmaz. Değişen şartlar öngörülebilir olsa da bu durumun kapsamı, şekli ve sonuçları tahmin edilemez bir nitelik taşıyabilir. Bu du-

⁶³ BAYSAL, s. 182-184.

⁶⁴ BAYSAL, s. 170, 171.

⁶⁵ HONSELL/VOGT/WIEGAND, Art. 18, N. 100-101; TEICHMANN/GSELL/GRÖSCHLER, § 313, N. 82; GÜRSOY, s. 108 vd.; BAYSAL, s. 160; TUNÇOMAĞ, **Aşırı Güçlük**, s. 898; BAYGIN, s. 145.

⁶⁶ GÜLEKLİ, s. 48; KAPLAN, s. 151; BAYGIN, s. 145, ARAT, s. 106.

⁶⁷ BernerKommentar/KRAMER, Art 18, N. 337, s. 140; BernerKommentar/HAUSHEER/AE-BI-MÜLLER, Art. 2, N. 241, s. 569; LARENZ, s. 107; LEMBKE, s. 70; OFTINGER, s. 607; BISCHOFF, s. 204; GÖRK, s. 20-21; OERTMANN, s. 174; CASHIN-RITAINE, s. 327; SE-ROZAN, **Dönme**, s. 380; BAYSAL, s. 172- 173; SELİÇİ, **Süreklili Borç**, s. 198; AKYOL, s. 90; DURAL, s. 62; KAPLAN, s. 151; GÜRSOY, s. 108; ERMAN, s. 78; ARAT, s. 106; GÜLEKLİ, s. 49; ERZURUMLUOĞLU, s. 73; BURCUOĞLU, s. 10; TOPUZ, s. 236.

⁶⁸ BISCHOFF, s. 206-207; LEMBKE, s. 130; TEICHMANN/GSELL/GRÖSCHLER, § 313, N. 86; CASHIN-RITAINE, s. 328; ERZURUMLUOĞLU, s. 73; TANDOĞAN, s. 240; GÜR-SOY, s. 110; KAPLAN, s. 151; DOĞANAY, s. 37.

⁶⁹ OĞUZMAN/ÖZ, s. 206; OFTINGER, s. 607; TEKİNAY/AKMAN/BURCUOĞLU/ALTOP, s. 1007; BAYSAL, s. 172; ERMAN, s. 78; GÜRSOY, s. 109; AKYOL, s. 90, 91; ARAT, s. 106 .

rumda da taraflar sözleşmenin uyarlanmasını talep edebilirler⁷⁰. Örneğin ekonomik sıkıntılarının hissedilmeye başlandığı bir dönemde yapılan sözleşme, bu sıkıntılarının büyümesi sonucu ifa edilemez bir hal almışsa acaba öngörülemezlik şartının gerçekleşmediğinden söz edilebilir mi? Dar bir çerçevede düşünüldüğünde bu ekonomik sıkıntı öngörülebilir olduğundan tarafların her türlü riski üstlenmiş olduğu ve bu nedenle sözleşmenin her şartta uygulanması gerektiği kabul edilebilir. Ancak bu durum ticari hayatın gerçekleriyle bağdaşmaz. Zira böyle bir kabul, tarafların sıkıntılı dönemlerde sözleşme ilişkisi içine girmemesi gerektiği düşüncesini de beraberinde getirir. Taraflar sözleşmenin kurulmasından sonra değişen şartları öngörmüş olsalar da bu durumun sonuçları açısından bir öngörülemezlik söz konusuysa bu halde öngörülemeyen hususlar için uyarlama talep edilebilir⁷¹. Ancak öngörülemezliğin hukuki sonuç doğurabilmesi için öngörülemeyen durumun, öngörülebilir durumdan esaslı surette sapmış olması gerekir⁷².

Değişen şartların öngörülemezliğinin tespitini yaparken ne çok esnek ne de çok katı bir tutum içerisine girilmelidir. Zira bu şartın tespitinde fazla esnek davranıldığına ahde vefa ve hukuki güvenlik ilkeleri fazlasıyla çiğnenmiş olur. Ancak tam tersi bir tutum da özellikle ticari ilişkileri felce uğratar⁷³. Bu sebeple hâkim her istisnai, değişik olayı öngörülemez kabul etmemeli, bunun yanında öngörülemezlik için katı sınırlar koymaktan da imtina etmelidir⁷⁴.

Öngörülemezliği tespit ederken genel bir ölçütten yararlanarak her olayı bu çerçevede çözmek mümkün değildir. Tam tersine her uyumsuzluğun kendi içindeki unsurları ele alınarak bir değerlendirme yapılmalıdır⁷⁵. Bu değerlendirmeyi yaparken bize yardımcı olacak bir kısım ölçütler vardır⁷⁶.

⁷⁰ BISCHOFF, s. 205; BernerKommentar/KRAMER, Art 18, N. 340, s. 141; BernerKommentar/HAUSHEER/AEBI-MÜLLER, Art. 2, N. 243, s. 570; LEMBKE, s. 185-186; TANDOĞAN, s. 241; GÖZÜBÜYÜK, s. 175-176; ARAT, s. 108; SEROZAN, **Dönme**, s. 381; GÜRSOY, s. 111; BAYGIN, s. 145; KAPLAN, s. 152; BAYSAL, s. 171; ERMAN, s. 79, 80.

⁷¹ GÜRSOY, s. 111. "23.06.1919 tarihinde, yani İtalya'da sosyal ve ekonomik zorlukların baş gösterdiği ve İtalyan lirketinin düşmesinin pek muhtemel olduğu bir devrede, bir taahhüt altına giren borçlu, borcundan tamamen kurtarılmış olmamakla beraber, mahkûm edileceği tazminat miktarı tenzil olundu."(GÜRSOY, s. 111)

⁷² GÜLEKLİ, s. 48; ARAT, s. 106.

⁷³ GÜRSOY, s. 109. Y. 3. HD., 03/07/2012 T., 2012/11928 E., 2012/16705 K. sayılı karara göre "Sözleşmeye bağlılık esas olduğundan, uyarlama daima yardımcı bir çözüm olarak düşünülmemelidir. Sözleşmeye yazılan özel hükümler yorumlanıp, bunların taraflara sağladığı hak ve yararlar ile ekonomik değişikliklerin etkileri, kiralananın nitelikleri gibi somut olayın özelliği ile belirlenecek tüm objektif ve sübjektif hal ve koşullar değerlendirilmeli, uyarlama yapılması kanaatine varılırsa, sözleşmedeki intibak boşluğu, hak ve nesafet, doğruluk, dürüstlük kuralları (MK. md4, 2/1) ışığında yasa boşluğunda olduğu gibi TMK. m. 1'deki yetki kullanılarak hakim tarafından doldurulmalıdır."(Hukuk Türk, E.T. 21.02.2015)

⁷⁴ HONSELL/VOGT/WIEGAND, Art. 18, N. 101.

⁷⁵ HONSELL/VOGT/WIEGAND, Art. 18, N. 101.

⁷⁶ GÜRSOY, s. 114.

B. Öngörülemezliğe Etki Eden Unsurlar

1. Sözleşmenin Süresi

Sözleşme süresinin uzun olması değişen şartların öngörülemez niteliğine etki etmektedir. Nitekim Clausula Rebus Sic Stantibus ilkesi uzun süreli sözleşmelerin uyarlanması üzerine kurulmuş bir ilkedir⁷⁷. Sözleşme süresi uzadıkça olayın öngörülebilme ihtimali azalır. Buna karşılık kısa süreli veya ani edimli sözleşmelerde sözleşmenin kurulmasından sonra değişen şartların öngörülemez olması düşük bir ihtimaldir⁷⁸. Ancak kısa süreli veya ani edimli sözleşmelerde olayın her koşulda öngörülebilir olduğunu kabul etmek doğru bir yaklaşım değildir. Zira sözleşme değişen şartların etkisinden kendisini kurtaramadığı durumlarda uyarlama söz konusu olabilir⁷⁹.

Uzun süreli sözleşmelerde genellikle değişen şartların öngörülemezliği kabul edilmekle birlikte böyle bir sözleşmenin kısa süreli sözleşmelere nazaran daha fazla risk içerdiği, sözleşme taraflarının bunu göze alarak borç altına girdiği bu sebeple de öngörülemeyen olayların ortaya çıkma ihtimalinin taraflarca hesaba katılması gerektiği de unutulmamalıdır⁸⁰.

2. Sözleşmenin Yapıldığı An

Değişen şartların öngörülemez niteliğini tespitite bize yardımcı olacak bir diğer unsur, sözleşmenin yapıldığı andır. Sözleşmenin yapıldığı andaki şartlar sonradan ortaya çıkan olayların öngörülemez olup olmadığını değerlendirmemizi sağlar⁸¹. Sözleşmenin kurulduğu andaki şartlar ekonomik ve politik bakımdan istikrarlı bir durumda ise bu halde değişen şartların öngörülemezliği çok katı bir değerlendirme-

⁷⁷ KAPLAN, s. 159; GÜRSOY, s. 115.

⁷⁸ OFTINGER, s. 610; BAYSAL, s. 180-181; GÜRSOY, s. 115, 122-123; BAYGIN, s. 148; ARAT, s. 110. Y. 13. HD., 03.10.2012 T., 2012/16767 E., 2012/21930 K.; “Mahkemece davanın kısmen kabulüne 1/10/2009 -25/5/2010 tarihleri arasındaki süre için aylık kira için 633.00 tl olarak belirlenmesine bu süre içerisinde davacı tarafça ödenmesi gereken toplam kira bedelinin 5.064.00 tl olarak belirlenmesine karar verilmiş, hüküm davacı ve davalı tarafından temyiz edilmiştir.

1) Taraflar arasındaki sözleşme bir yıllık sözleşmedir ve sözleşme birer yıl uzamaktadır. Uzun süreli sözleşme değildir. Uyarlama davaları ancak uzun süreli sözleşmeler için sözkonusu olabilir. Kısa süreli sözleşmeler için uyarlama istenemez uyarlama şartları olmadığından davanın reddi gerekirken yazılı şekilde davanın kısmen kabulüne karar verilmesi usul ve yasaya aykırı olup bozma nedenidir.” (Hukuk Türk, E.T. 19.05.2015)

⁷⁹ HONSELL/VOGT/WIEGAND, Art. 18, N. 100; GÜRSOY, s. 115, 123; BAYSAL, s. 18-19; ARAT, s.90.

⁸⁰ BISCHOFF, s. 208; BernerKommentar/HAUSHEER/AEBI-MÜLLER, Art. 2, N. 242, s. 569-570; LEMBKE, s. 80; BAYSAL, s. 182; GÜRSOY, s. 94.

⁸¹ BISCHOFF, s. 208; GÜRSOY, s. 115; BAYSAL, s. 179; ARAT, s. 110; ERMAN, s. 80.

ye tabi tutulmaz⁸². Bu kapsamda sözleşmenin yapıldığı sıradaki ekonomik durum sıkıntılı ve istikrarsız bir eğilim içindeyse bu halde sözleşme taraflarının ekonomik sıkıntılarla karşılaşma ihtimalini göze aldığı kabul edilebilirken ekonomik şartların belirli bir düzeyde seyrettiği durumlarda ise karşılaşılabilecek bir ekonomik krizin öngörülemez olduğu söylenebilir. Yargıtay, ülkemizde sık sık baş gösteren ekonomik sıkıntılar nedeniyle ekonomik krizleri (özellikle 2001 krizi), para değerindeki değişimleri öngörülebilen saymış ve bu sebeple sözleşmenin uyarlanamayacağına hükmetmiştir⁸³. Döviz kurlarının neredeyse iki katına çıktığı ve para değerindeki dalgalanmalardan dolayı özellikle kredi ve kira bedellerinin döviz üzerinden belirlendiği o dönemde, sözleşmenin bir tarafının bu şekilde ağır bir yük altında bırakılması somut olay adaletine uygun değildir. Krediyi ihtiyacı olan kişiler veya kiracılar kendilerine dayatılan döviz kurları üzerinden sözleşmeyi yapmaya mecbur bırakılmıştır. Döviz kurundaki dalgalanmalar öngörülebilen kabul edilse de bunun boyutu öngörülebilen olmadığından dolayı sözleşmenin uyarlanmasının kabul edilmesi gerekirdi.

Sözleşmenin kurulmasından sonra değişen şartlar, sözleşmenin yapıldığı anda öngörülemez bir nitelik taşıırken değişen şartın gerçekleşmesinden önce öngörülebilen bir hal alırsa sözleşmenin uyarlanmasının mümkün olup olmayacağı hususu tartışmalıdır. Bir görüşe göre, bu şartlarda taraflar yine sözleşmenin uyarlanmasını talep edebilirler⁸⁴. Bir diğer görüşe göre ise, bu durumda taraflar, sözleşmeye müdahale imkânına sahiptir, bu sebeple gerekli önlemlerin alınması gerekir. Ancak gerekli önlemler alınmasına rağmen değişen şartlar bir mağduriyet yaratırsa bu halde sözleşmenin uyarlanması talep edilebilir⁸⁵. Sözleşme hükümleri geleceğe ilişkin öngörülebilen bir durum olmadığı sürece sözleşmenin kurulduğu andaki şartlar esas alınarak belirlenir. Kanaatimizce de sözleşme kurulduktan sonraki süreçte değişen şartlar öngörülebilen bir hal alırsa taraflardan bu duruma ilişkin önlem almaları beklenir. Nitekim

⁸² BISCHOFF, s. 208.

⁸³ Y. HGK, 07/05/2003 T., 2003/13-332 E., 2003/340 K.; Y. 13. HD., 26/09/2012 T., 2012/3259 E., 2012/21304 K.; Y. 11. HD., 27/04/2006 T., 2005/2289 E., 2006/4730 K.; Y. 13. HD., 09/06/2005 T., 2005/1874E., 2005/9749 K. sayılı karara göre; "Ülkemizde yıllardır süren enflasyon eşya fiyatlarındaki beklenilenin üzerindeki artışlar Türk Parası'nın yabancı paralara karşı sürekli değer kaybetmesi toplumun yaşamını ağırlaştırmakta ve huzursuzluk kaynağı olmaktadır. İşte bu açık olgu karşısında kredi veren bankaların enflasyonun rizikolarından korunmak amacıyla dövizle endeksli kredi sözleşmeleri düzenledikleri bir gerçektir. Devalüasyon ve ekonomik krizlerin bir anda oluşmadığı belli ekonomik dar boğazlardan sonra meydana geldiği de bilinen bir gerçektir. Yabancı para karşısında sürekli değer kaybeden Türk Parası yerine döviz ile sözleşme yapan ve borç altına girenlerin ülkedeki geçmişte yaşanan yüksek enflasyon ve ekonomik krizler karşısında dövizle borçlanmada bu tür artışların yaşanabileceğini öngörmesi, dövizin seyri karşısında davalının bunu tahmin etmesi gerekir. Kaldı ki davanın dayandırıldığı olaylardan sonra dövizin seyri karşısında da işlem temelinin de çökmesinden bahsedilmesi mümkün değildir. Açıklanan nedenlerle davanın reddine karar verilmesi gerekirken yazılı şekilde hüküm kurulması usul ve yasaya aykırı olup, hükmün bozulması gereklidir." (Hukuk Türk, E.T. 19.02.2015)

⁸⁴ BISCHOFF, s. 212.

⁸⁵ BAYSAL, s. 180.

Alman Federal Mahkemesi, petrol sağlamakla yükümlü borçlunun kriz nedeniyle 1973 yılında artan fiyatlar karşısında, kriz kendini hissettirmeye başladığında bir petrol rezervi oluşturarak önlem alması gerektiğini dile getirmiştir⁸⁶.

3. Sözleşmenin Taşıdığı Özellikler

Spekülatif sözleşmeler ile riskli sözleşmelerde sözleşmenin uyarlanmasının talep edilemeyeceği, zira sözleşmenin kuruluşundan sonra ortaya çıkan her türlü riskin bu sözleşmelerde taraflarca üstlenildiği kabul edilmektedir⁸⁷. Spekülatif sözleşmelerde ortada büyük bir risk vardır, taraflardan biri ya büyük oranda kazanç sağlayacak ya da zarara uğrayacaktır. Sözleşme ilişkisi bünyesinde fazlasıyla risk barındırdığı için bu sözleşmelerde uyarlamadan bahsedilemez. Bunun en güzel örneği borsa işlemleridir (örn. hisse senedi alımı)⁸⁸. Ancak bazı sözleşmeler tamamen spekülatif olmamakla birlikte, buna ilişkin unsuru bünyesinde barındırır. Örneğin uzun süreli sözleşmelerde sözleşmenin kuruluşundan sonra uzun vadede şartların değişme ihtimali daha beklenebilir bir nitelik taşır ve bu sebeple risk unsurunu barındırır⁸⁹. Ancak uyarlanmanın talep edilip edilemeyeceği sözleşmenin spekülatif karakterinin değerlendirilmesi yoluyla tespit edilmelidir⁹⁰.

Bir diğer sözleşme grubu ise riskli sözleşmelerdir. Bu sözleşmelerde amaç beklentinin tam tersine bir gelişme olursa bu durumun kötü sonuçlarını bertaraf etmektir. Bu sebeple riskli sözleşmelerde sonradan ortaya çıkan değişikliğin göze alındığı, hesaba katıldığı kabul edilmektedir⁹¹. Örneğin kefalet sözleşmesinde sözleşmenin konusu, borçlunun borcunu ödememe ihtimaline karşılık önlem alma amacıyla şahsi teminat sağlamaktır. Ancak değişen şartlar, tipik teminat sözleşmesiyle üstlenilen riskin dışında kalıyorsa ve teminat sözleşmesinin bu şartlarda bağlayıcı olmayacağı sözleşmeden anlaşılıyorsa işlem temelini çöktüğünden bahsedilebilir⁹². Bu sözleşmelerde riskin taraflarca zımni olarak üstlenilmiş olduğu bu sebeple de uyarlama

⁸⁶ BGH, VIII ZR 221/76, U.v. 08.02.1978, BeckRS 1978 (E.T. 24.05.2015).

⁸⁷ LEMBKE, s. 78; OERTMANN, s. 175; SEROZAN, **İfa Engelleri**, s. 265; AKYOL, s. 91; TUNÇOMAĞ, **Aşırı Güçlülük**, s. 898; BAYSAL, s. 184; von TUHR, s. 693, dp. 78; GÜRSOY, s. 116; KAPLAN, s. 152; DURAL, s. 52; GÜLEKLİ, s. 51. Sözleşmenin uyarlanmasında değerlendirilen şartlardan biri de risk dağılımıdır. Ancak riskli sözleşmelerde riskin ortaya koyulması için herhangi bir değerlendirmeye ihtiyaç yoktur, zira sözleşme kendi içinde bu riski barındırmaktadır (LEMBKE, s. 78).

⁸⁸ BISCHOFF, s. 213-214; LARENZ, s. 91; BAYSAL, s. 184; BURCUOĞLU, s. 13; ARAT, s. 110-111.

⁸⁹ LARENZ, s. 89, 91; BernerKommentar/HAUSHEER/AEBI-MÜLLER, Art. 2, N. 242, s. 569-570; LEMBKE, s. 80; BAYSAL, s. 184.

⁹⁰ BAYSAL, s. 184.

⁹¹ BISCHOFF, s. 215; BAYSAL, s. 184; SARIAL II, s. 27.

⁹² LEMBKA, s. 78.

yolunun kapatıldığı kural olarak kabul edilse de riskin ilgili tarafça üstlenilmiş olduğunu onaylayan bir kaydın olup olmadığı sözleşmenin yorumlanması yoluyla değerlendirilmelidir⁹³.

4. Sözleşme Taraflarının Özellikleri

Sözleşmenin kurulmasından sonra değişen şartların öngörülemezliği kişiden kişiye değişen bir olgudur. Örneğin fazla titiz davranan, her ihtimali değerlendiren, tecrübeli bir sözleşen sonradan ortaya çıkan olayları öngörüp ona göre tedbirler alırken diğer yanda her olaya iyimser bakan ve şartların değişmeyeceğine inanan, tecrübesiz bir sözleşen için öngörülemezlik ilkesi aynı çerçevede mi değerlendirilecektir⁹⁴? Bahsedilen örnekte olduğu gibi bir olayın öngörülebilir olup olmadığı tarafların deneyimine, düşünme yeteneğine göre farklılık gösterebileceğinden bu husus oldukça subjektif unsurlar içermektedir⁹⁵. Hâkimin önüne gelen uyuşmazlıkta sözleşme taraflarının kişilik özelliklerini ayrı ayrı araştırması ve ona göre karar vermesi beklenemez. Göreceli⁹⁶ ve soyut olan bu unsurlar ancak belirli bir somutluğa ulaştığında dikkate alınabilir.

Sözleşme taraflarının özelliklerini daha objektif bir çerçevede değerlendirmemizi sağlayan ilk unsur, sözleşenin davranışının aynı meslek çevresince nasıl karşılandığıdır. Eğer sözleşmenin kurulmasından sonra yaşanabilecek gelişmelere ilişkin sözleşenin göstermiş olduğu dikkat ve özen, kendi meslek çevresince makul karşılanabiliyorsa bu durumda sonradan ortaya çıkan olayın öngörülemez olduğundan bahsedilebilir⁹⁷.

Yargıtay sözleşmenin uyarlanmasında, tarafların tacir olup olmamasına göre öngörülemezliği farklı değerlendirmelere tabi tutmuştur. Tacirlerin basiretli davranma yükümünden hareket eden Yargıtay, tacirler için uyarlamayı sıkı şartlara bağlamaktadır⁹⁸. Kuşkusuz tacirler, diğer kişilere nazaran sözleşme ilişkilerinde daha tecrübe-

⁹³ BISCHOFF, s. 213, 216.

⁹⁴ GÜRSOY, s. 112.

⁹⁵ BISCHOFF, s. 206; BAYSAL, s. 185.

⁹⁶ BAYSAL, s. 185.

⁹⁷ LEMBKE, s. 191; GÜRSOY, s. 112; TANDOĞAN, s. 240; ERMAN, s. 77; DOĞANAY, s. 37; ARAT, s. 107; TOPUZ, s. 237.

⁹⁸ Y. HGK, 07/05/2003 T., 2003/13-332 E., 2003/340 K. sayılı karara göre; “ Devalüasyonların ülkemiz açısından önceden tahmin edilemeyecek bir keyfiyet olmadığı, kur politikalarının güvenilir olmadığı bir gerçektir. Nitekim kira sözleşmesinin yapıldığı tarihten 1 ay sonra K. 2000 tarihli ve bundan kısa bir süre sonra da Şubat 2001 tarihli ekonomik kriz meydana gelmiştir. Devalüasyon ve ekonomik krizlerin bir anda oluşmadığı, piyasadaki belli ekonomik darboğazlardan sonra meydana geldiği bir gerçektir. Davacı tacirin ekonomik krizin işaretlerinin belli olduğu bir dönemde, K. 2000 krizinden 20 gün önce yabancı para üzerinden kira sözleşmesi yapması basiretli bir tacir olarak davranmadığı sonucuna varılmalıdır. TTK. 18/1. maddesinde A.Ş.lerin tacir oldukları açıklanmıştır.

lidir, ayrıca daha fazla dikkat ve özen göstermelidirler. Ancak salt sözleşme tarafının tacir olması bizim için tek ölçüt olmamalıdır. Bunun yanında tacirin içinde bulunduğu durum, karar verme aşaması ve durumun gerekleri de göz önüne alınmalıdır⁹⁹.

Tarafların ekonomik durumunun, öngörülemezliğin belirlenmesinde ne ölçüde etkili olduğu ya da etkili olmasının gerekip gerekmediği hususu tartışmalıdır. Bir görüşe göre daha fazla ekonomik güce sahip olan tarafın daha fazla riski üstlendiği karine olarak kabul edilmelidir¹⁰⁰. Yargıtay'ın da bu yönde vermiş olduğu kararlar mevcuttur¹⁰¹. Daha makul olan bir diğer görüşe göre ise yalnızca tarafların ekonomik gücü esas alınarak riskin üstlenildiği sonucu çıkarılamaz. Zira bir tarafın diğerine nazaran daha fazla ekonomik güce sahip olması onun ancak değişen şartları öngörmesine yardımcı olacak bir özelliktir, yoksa öngörülemezliği tamamen ortadan kaldıracak bir unsur değildir. Ayrıca işlem temelinin çökmesi teorisi doğrudan zayıf tarafı koruma amacına hizmet etmez, dolaylı yoldan bunu sağlar¹⁰². Bu sebeple ekonomik güce sahip bir sözleşmenin sadece bu niteliğinden dolayı uyarılama talep edemeyeceği anlayışı sözleşme adaletine hizmet etmez.

5. Sözleşmesel veya Yasal Risk Dağılımına Göre Riskin Aşılması Olması

Her sözleşme bir risk içerir ve bu bağlamda her bir sözleşen sözleşme ilişkisindeki şartların değişmesine dair belirli bir riski (yasal veya sözleşmesel risk) üstlenir¹⁰³. Alman hukukunda sözleşmenin uyarlanması probleminin çözümü olarak anılan risk dağılımı ilkesi (Risikozuweisung)¹⁰⁴, her ne kadar borcun ifasının beklenilmezliğinde esas alınan bir ölçüt olsa da öngörülemezlik sınırının belirlenmesinde de rol oynar-

Aynı Yasanın 20/III maddesinde de her tacirin ticaretine ait faaliyetlerinde basiretli bir iş adamı gibi hareket etmesi gerekir. Basiretli bir iş adamı gibi davranma yükümü altında objektif bir özen ölçüsü getirmekte ve tacirin ticari işletmesiyle ilgili faaliyetlerinde, kendi yetenek ve imkanlarına göre ondan beklenebilecek özeni değil aynı ticaret dalında faaliyet gösteren tedbirli, öngörülü bir tacirden beklenen özeni göstermesinin gerekli olduğu kabul edilmektedir. Gerekli tedbirleri almadan sözleşme yapan ve borç altına giren tacirin alabileceği tedbirlerle önleyebileceği bir imkânsızlığa dayanması kabul edilebilecek bir durum değildir. Ülkemizde 1958 yılından beri devalüasyonlar ilan edilmekte sık sık para ayarlamaları yapılmakta, Türk parasının değeri dolar ve diğer yabancı paralar karşısında düşürülmektedir. Ülkemizdeki istikrarsız ekonomik durum tacir olan davacı tarafından tahmin olunabilecek bir keyfiyettir. Somut olayda uyarılamanın koşullarından olan öngörülemezlik unsuru oluşmamıştır.” Benzer kararlar için bkz. Y. 11. HD. 22.05.2003 T., 2002/12723 E., 2003/5390 K.; Y. 11. HD. 17.11.2003 T., 2003/3979 E., 2003/10988 K. (Hukuk Türk, E.T. 01.01.2015)

⁹⁹ BAYSAL, s. 186, 187.

¹⁰⁰ GÜRSOY, s. 95; TANDOĞAN, s. 245.

¹⁰¹ Y. 11. HD., 02.06.2003 T., 2003/1705 E., 2003/5811 K. sayılı kararında yayın sözleşmesinde yayın bedeline ilişkin uyarılama talep eden yayımcının talebi sözleşmenin güçlü tarafını oluşturmasından ötürü reddedilmiştir (BAYSAL, s. 188).

¹⁰² BAYSAL, s. 188.

¹⁰³ FIKENTSCHER, s. 31; KRAMER, Art 18, N. 334, s. 138-139.

¹⁰⁴ FIKENTSCHER, s. 35; MünchenerKommentar/KRÜGER, § 313, N. 59.

maktadır. Nitekim üstlenilen risk kapsamına giren değişikliklerin öngörülmesi gerektiği ileri sürülmektedir¹⁰⁵.

Değişen şartlar sonucunda ortaya çıkan durum, sözleşmesel veya yasal risk dağılımı mucibince üstlenilmişse bu durumda sözleşmenin kurulmasından sonraki süreçte şartların esaslı olarak değiştiğinden bahisle uyarılama talep edilemez¹⁰⁶. Ancak beklenmedik ve öngörülemeyen durum, sözleşmenin üstlendiği riski aşarsa veya onun ekonomik mahvına (Existenzvernichtung/varlığın yıkımı) sebep olursa bu durumda uyarılamanın söz konusu olabileceği kabul edilmektedir¹⁰⁷.

SONUÇ

Bir sözleşme ilişkisinde ahde vefa ilkesi ne ölçüde önemliyse sözleşme adaleti ilkesi de bir o kadar önemlidir. Sözleşmenin kurulması sırasındaki şartlar sonradan esaslı surette değişmişse bu halde ahde vefa ilkesine sıkı sıkıya bağlı kalınması sözleşme adaleti ilkesini zedeler. Bu iki ilkenin bağdaştırılabileceği orta yol, sözleşmenin değişen şartlara uyarlanmasıdır.

Sözleşmenin uyarlanmasında değerlendirmeye, sözleşmenin kurulmasından sonra değişen şartların esaslı bir değişikliği içermesi ve bu değişikliğin sözleşmenin kurulduğu sırada öngörülemeyen olması şartlarından başlanır. İlk olarak sözleşmenin kurulmasından sonra değişen şartlar esaslı bir değişikliği içermelidir. Bu değişiklik, sözleşmenin temelini oluşturan unsurlar üzerinde önemli bir etkiye sahip olmalıdır. Bununla birlikte sözleşmenin temel unsurlarına ilişkin değişikliklerin olağanüstü bir nitelik taşımasına ihtiyaç yoktur. Olağan değişiklikler de işlem temelini çökmesine sebep olabilir.

Sözleşmenin kurulmasından sonra değişen şartların, uyarılama sonucunu doğurabilmesi için öngörülemeyen olmaları gerekir. Zira öngörülen değişikliklerin taraflarca hesaba katıldığı ve bu sebeple de değişiklik riskinin taraflarca üstlendiği kabul edilmektedir. Öngörülemeyenlik, her somut olaya göre ayrı değerlendirilmesi gereken bir özellik ihtiva eder. Sözleşmenin süresi, yapıldığı an ve niteliği ile sözleşme taraflarının özellikleri öngörülemeyenlik ilkesinin tespitini sağlayan unsurlardır. Riskli ve spekülasyon sözleşmelerde, sözleşmenin niteliği gereği taraflar oldukça fazla riski üstlendiğinden bu sözleşmelerin değişen şartlara uyarlanması son derece güçtür. Bunun dışında her sözleşmede taraflar belirli hususlara ilişkin değişiklik riskini üstlenirler. Bu sebeple tarafların üstlendikleri risk alanının kapsamına giren değişikliklerin taraflarca öngörülmesi gerektiği kabul edilmektedir.

¹⁰⁵ TEICHMANN/GSELL/GRÖSCHLER, § 313, N. 83.

¹⁰⁶ MünchenerKommentar/KRÜGER, § 313, N. 59; TEICHMANN/GSELL/GRÖSCHLER, § 313, N. 66; GÖRK, s. 19; GÜLEKLİ, s. 53; TOPUZ, s. 242.

¹⁰⁷ MünchenerKommentar/KRÜGER, § 313, N. 78; TEICHMANN/GSELL/GRÖSCHLER, § 313, N. 49; GÜLEKLİ, s. 53; TOPUZ, s. 242-243; SELİÇİ, **Süreklili Borç**, s. 199-200.

KAYNAKÇA

- AKMAN, Sermet; “*Karşılaştırmalı olarak Alman ve İsviçre-Türk Hukuklarında Yüksek Oranlı Enflasyonun Para Borçlarına Etkisi ve Bu Konudaki Yargısal Kararlar*”, **İBD**, C. 63, S. 10-12, 1989, s. 624-636.
- AKYOL, Şener; **Dürüstlük Kuralı ve Hakkın Kötüye Kullanılması Yasağı**, 2. Baskı, İstanbul 2006.
- ARAT, Ayşe; **Sözleşmenin Değişen Şartlara Uyarlanması**, Ankara 2006.
- ATABEK, Reşat; “*Uzun Süreli Sözleşmelerde Yeni Durumlara Uyum*”, **BATİDER**, C. XII, S. 4, 1984, s. 87-103.
- BAYGIN, Cem; **Yabancı Para Üzerinden Borçlanmalar ve Hukuki Sonuçları**, İstanbul 1997.
- BAYSAL, Başak; **Sözleşmenin Uyarlanması**, İstanbul 2009.
- BISCHOFF, Jacques; **Vertagsrisiko und Clausula Rebus Sic Stantibus**, Zürich 1983.
- BURCUOĞLU, Haluk; **Hukukta Beklenmeyen Hal ve Uyarlama**, İstanbul 1995.
- BUZ, Vedat; “*Gabin Halinde Edimler Arasındaki Aşırı Oransızlığın Giderilerek Sözleşmenin Ayakta Tutulması*”, **BATİDER**, C. XIX, S. 4, 1998, s. 53-82.
- CASHIN-RITAINE, Eleanor; “*Emprevizyon, Hardship ve İşlem Temelinin Çökmesi: Pacta Sunt Servanda ve Alman-Fransız Hukuki İlişkilerinde Sözleşmelerin Uyarlanmasına Giden Yollar*”, Çev. Başak Baysal, **İÜHFİM**, C. 63, S.1-2, 2005, s. 321-342.
- DOĞANAY, İsmail; “*Sözleşme Yapıldıktan Sonra Devalüasyon Sebebiyle Para Değerinde Meydana Gelen Büyük Değişiklikler, Akdın Yerine Getirilmesine Mani Olur mu?*”, **Yargıtay Dergisi**, C. I, S. 4, 1975, s. 23-46.
- DURAL, Mustafa; **Borçlunun Sorumlu Olmadığı Sonraki İmkânsızlık (BK 117)**, İstanbul 1976.
- EREN, Fikret; **6098 Sayılı Borçlar Kanununa Göre Hazırlanmış Borçlar Hukuku Genel Hükümler**, 18. Baskı, Ankara 2015.
- ERMAN, Hasan; **İstisna Sözleşmesinde Beklenilmeyen Haller (BK. 365/2)**, İstanbul 1979.
- ERZURUMLUOĞLU, Erzan; **Türk-İsviçre Borçlar Hukuku Sistemine Göre Borçluya Yüklenemeyen Nedenlerden Dolayı Edimin Yerine Getirilememesi**, Ankara 1970.
- FEYZİOĞLU, Feyzi Necmeddin; **Borçlar Hukuku Genel Hükümler**, C. II, 2. Baskı, İstanbul 1977.
- FIKENTSCHER, Wolfgang; **Die Geschäftsgrundlage als Frage des Vertragsrisikos**, München 1971.
- GÖRK, Stefan; **Deutsche Einheit und Wegfall der Geschäftsgrundlage**, München 1995.
- GÖZÜBÜYÜK, Abdullah Pulat; **Hukuki Mesuliyet Bakımından Mücbir Sebepler ve Beklenmeyen Haller**, Ankara 1977.

- GÜLEKLİ, Yeşim; “*Aşırı İfa Güçlüğü ve Alacaklının Tasavvurunun Boşa Çıkması Halinde İşlem Temelinin Çökmesi Öğretisi*”, **İÜMHAD**, C. 15, S. 18, 1989-1990, s. 43-69.
- GÜRSOY, Kemal Tahir; **Hususi Hukukda Clausula Rebus Sic Stantibus (Emprevizyon Nazariyesi)**, Ankara 1950.
- HAUSHEER, Heinz; AEBI-MÜLLER, Regina E.; **Berner Kommentar, Band: I/1, Einleitung. Art. 1-9 ZGB**, Bern 2012.
- HONSELL, Heinrich; VOGT, Nedim Peter; WIEGAND, Wolfgang; **Basler Kommentar-Obligationenrecht I: Art. 1-529 OR**, 5. Aufl., Basel 2011.
- İMRE, Zahit; “*Türk Medeni Hukukuna Göre Hakimın İktisadi Meseleler Karşısında Durumu*”, **K. Fikret Arık'a Armağan**, Ankara 1973, s. 153-194.
- KAPLAN, İbrahim; **Hâkimin Sözleşmeye Müdahalesi**, 2. Baskı, Ankara 2007.
- KOCAYUSUFPAŞAOĞLU, Necip; “*İşlem Temelinin Çökmüş Sayılabilmesi İçin Sosyal Felaket Olarak Nitelenebilecek Olağanüstü Bir Olayın Gerçekleşmesi Şart mıdır?*”, **M. Kemal OĞUZMAN'ın Anısına Armağan**, İstanbul 2000, s. 503-514.
- KRAMER, Ernst A.; BRUNO, Schmidlin; **Berner Kommentar: Allgemeine Einleitung in das schweizerische Obligationenrecht und Kommentar zu Art. 1-18 OR**, Band VI/1/1, Bern 1986.
- KRÜGER, Wolfgang; **Münchener Kommentar zum Bürgerlichen Gesetzbuch: Band 2-Schuldrecht Allgemeiner Teil §§ 241-432**, 6. Aufl., München 2012.
- LARENZ, Karl; **Geschäftsgrundlage und Vertragserfüllung**, 3. Aufl., München und Berlin 1963.
- LEMBKE, Gerd; **Vorhersehbarkeit und Geschäftsgrundlage: Eine Untersuchung über die Bedeutung der Vorhersehbarkeit und der Erkennbarkeit für den Rechtsbehelf des Fehlens oder Wegfalls der Geschäftsgrundlage**, Duisburg 1991.
- OFTİNGER, Karl; “*Cari Akitlerin Temellerinde Buhran İcabı Tahavvül (Clausula Rebus Sic Stantibus Hakkında)*”, Çev. Bülent Davran, **İÜHFDM**, C. 8, S. 3-4, 1942, s. 598-622.
- OERTMANN, Paul; **Die Geschäftsgrundlage**, Leipzig 1921.
- OĞUZMAN, Kemal; ÖZ, Turgut; **Borçlar Hukuku Genel Hükümler**, 12. Baskı, C. I, İstanbul 2014.
- RÖSLER, Hannes; “*Alman ve Uluslararası Sözleşme Hukukunda Değişen ve Öngörülemeyen Koşullar*”, Çev. Tülay AYDIN-ÜNVER, **İÜHFDM**, C. 66, S.1, 2008, s. 353-364.
- SARIAL, Enis; “*Beklenmeyen Halin Sözleşmeye Etkisi I*”, **Yargı Dergisi**, Mart 1980, s. 24-28.
- SARIAL, Enis; “*Beklenmeyen Halin Sözleşmeye Etkisi II*”, **Yargı Dergisi**, Nisan 1980, s. 24-30.
- SCHWARZ, Andreas B.; “*Harbin Hususi Akitler Üzerindeki Tesiri*”, Çev. Hikmet Belbez, **Adliye Dergisi**, S. 2, 1944, s. 186-202.

- SELİÇİ, Özer; **Borçlar Kanununa Göre Sözleşmeden Doğan Sürekli Borç İlişkilerinin Sona Ermesi**, İstanbul 1976. (Sürekli Borç)
- SELİÇİ, Özer; “*Özel Hukukta Mücbir Sebep Kavramı ve Uygulanış Tarzı*”, **Sorumluluk Hukukundaki Yeni Gelişmeler III. Sempozyumu**, Ankara 1979, s. 61-69.
- SEROZAN, Rona; “*Karşılıklı Sözleşmelerde Baştan Dayatılmış veya Sonradan Oluşmuş Edimler Arası Dengesizliğin Uyarlama Yoluyla Düzeltilmesi*”, **M. Kemal OĞUZMAN’ın Anısına Armağan**, İstanbul 2000, s. 1013-1030. (Edimler Arası Dengesizlik)
- SEROZAN, Rona; **Sözleşmeden Dönme**, İstanbul 1975. (Dönme)
- SEROZAN, Rona; **Borçlar Hukuku Genel Bölüm: İfa, İfa Engelleri, Haksız Zenginleşme**, C. III, İstanbul 2009. (İfa Engelleri)
- TANDOĞAN, Haluk; **Borçlar Hukuku Özel Borç İlişkileri**, C. II, 5. Baskı, İstanbul 2010.
- T.C. ADALET BAKANLIĞI; **Türk Borçlar Kanunu Tasarısı Hakkında Gelen Görüşler (15 Şubat-10 Haziran 2005)**, Ankara 2005.
- TEICHMANN, Arndt (Bearbeitet von GSELL, Beate/GRÖSCHLER, Peter); **Bürgerliches Gesetzbuch Schuldrecht Band 5/1a: § 311, 311a-c, 313, 314**, 13. Aufl., Stuttgart 2014.
- TEKİNAY, Selahattin Sulhi; AKMAN, Sermet; BURCUOĞLU, Haluk; ALTOP, Atilla; **Borçlar Hukuku Genel Hükümler**, 7. Baskı, İstanbul 1993.
- TEZCAN, Mehmet; **Clausula Rebus Sic Stantibus İlkesi ve Sözleşmenin Değişen Koşullara Uyarlanması**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2004.
- THILO, Emile; “*Laesio Enormis ve Clausula Rebus Sic Stantibus ile Bir Para Borcunda Mücbir Sebep Hakkında Not*”, Çev. Bülent N. Esen, **İÜHFDM**, C. 1, S. 3, 1935, s. 344-351.
- TOPUZ, Seçkin; **Türk-İsviçre ve Alman Borçlar Hukukunda Denge Bozulması ve İfa Güçlüğü Durumlarında Sözleşmeye Müdahale**, Ankara 2009.
- TUNÇOMAĞ, Kenan; “*Alman Hukukunda Borcun İfasında Aşırı Güçlük (Muamelenin Temeli) ile İlgili Objektif Görüşler*”, **İÜHFDM**, C. 32, S. 2-4, 1966, s. 884-905. (Aşırı Güçlük)
- TUNÇOMAĞ, Kenan; “*Borcun İfasında Aşırı Güçlük ve Alman Yargıtayı*”, **İÜMHAD**, C. I, S. 1, 1967, s. 87-108. (Alman Yargıtayı)
- von TUHR, Andreas; **Borçlar Hukukunun Umumî Kısmı**, Çev. Cevat Edege, C. II, İstanbul 1953.

YARARLANILAN VERİ TABANLARI

BeckOnline

Hukuk Türk

Swisslex